

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Docent *Börje Hanssen*, Hallsberg: Hushållens sammansättning i österlenska byar under 300 år 33
The composition of households in a Scandinavian village through 300 years 61

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Allan T. Nilson: New Sweden, Maine. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund 62

KORTA BOKNOTISER

- K. G. Selinge: Fångstgropar 63
Hans H. Worsøe: Slægtshistorie 63
George Nellemann & Jan Danielsen (red): Gamle danske håndværk 64
Gustaf Lindgren: Vanstadtorp 64

RIG · ÅRGÅNG 59 · HÄFTE 2

1976

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 20 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1976

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Hushållens sammansättning i österlenska byar under 300 år

En studie i historisk strukturalism

Av Börje Hanssen

1. <i>Utgångspunkt</i>	33
2. <i>Källor</i>	36
3. <i>Realbehandling</i>	39
A. Det feodala skedet	39
B. Det herila skedet (husbonde- väldets tid)	46
C. Det nukleära skedet	54
<i>Tabell 1.</i> Födda och döda i Löderups socken 1684—1800: tioårsmedel- tal	40
<i>Tabell 2.</i> Sammanfattningstabell: hushåll	42—44

1. Utgångspunkt

Det är i överensstämmelse med en som jag betraktar angelägen princip som jag vill rikta uppmärksamheten på hushållet i de förindustriella bondesamhällena. Principen innebär att endast den vardagliga aktiviteten, de ständigt återkommande kontakterna och de biologiska livsbetingelserna har någon betydelse för en förståelse av människans villkor i ett långtidsperspektiv. Jag skulle rentav vilja skärpa uppfattningen om utgångsläget och säga att endast de företeelser som refererar till den vanliga människan utgör angelägna etnologiska forskningsobjekt; endast det som sker i den mikroskopiska världen kring "gräsets rötter", dvs. som måste framanalyseras ur källmaterial som förbigått det samtidigt betraktade som märkvärdigt, endast det är

spännande. Vi måste som forskare arbeta oss bort ifrån journalistikens falska verklighetsuppfattning enligt vilken det som märks är märkvärdigt. Bara det som inte märks och nämns, som sker i tysthet, som framträder på spridningsdiagram, i mödosamt utarbetade typer eller i sammanhang som inte framträtt för en naiv reflexion har haft sekulär betydelse.

Hushållet, det gemensamma namnet för de individer som samlades kring samma härd och gryta eller som levde och arbetade på samma gårdsanläggning med mer eller mindre gemensam ekonomi, utgjorde en sådan vardagligt konstituerad grupp, vars inre struktur och ekologiska betingelser här skall undersökas, närmast i vad avser förhållandena i Löderups socken på Österlens slättbygd mellan Ystad och Simrishamn. Vid uppläggningsen av de miljöhistoriska forskningarna för Svensk stad på Konsthistoriska institutionen i Uppsala — den första planen uppgjordes 6 juni 1942 — var det (bostads-)husen och stadsgårdarna, som var utgångspunkten och som skulle fyllas med folk och artefakter i typsnitt för olika perioder under 1800-talet. Det blev då naturligt för mig att bearbeta mantals- och taxeringslängderna förutsättningslöst utan särskild påverkan av den nutidsorienterade familjesociologiens eller den ätt- och släktinriktade socialantropologiens frågor och terminologi. När det t. ex. visade sig,

att över 25 procent av samtliga vuxna i städer som Hälsingborg och Örebro vid mitten av 1800-talet utgjordes av anställda som pigor, drängar, gesäller och bodbetjänter blev *storbushållet* en viktig riktpunkt för framställningen. Eljest har just den borgerliga familjeideologien under 1800-talets senare del satt sin prägel på en stor del av den socialantropologiska litteraturen. När man sökte efter den i alla tider centrala mänskliga primärgruppen var det endast familjen man hade i sikte. Edward Westermarck sorterade omsorgsfullt fram alla bevis för att just den monogama familjen alltid har existerat som mänsklighetens enklaste och starkaste institution i sitt 1889 första gången publicerade arbete *The origin of human marriage* (sv. övers: *Det mänskliga äktenskapets historia*, 1892—93). Westermarcks patos hade samband med den borgerliga världens avsky för tanken på en ursprunglig promiskuitet, som framförts av Lewis Henry Morgan i *Systems of consanguinity and affinity of the human family* 1871. Det är dock betecknande att det var familjeinstitutionen som utgjorde huvudintresset också när Friedrich Engels 1884 fullföljde Karl Marx avsikt att utveckla Morgans teori och gav ut arbetet *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. I 1891 års omarbetade upplaga hade Engels haft tillfälle att ta del av den ryske etnologen Maxime Kovalevskys värdefulla föreläsningar från en konferens i Stockholm, tryckta som nummer 2 av Lorénska stiftelsens skrifter 1890 under titeln *Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété*. Kovalevskys fältstudier i Kaukasus och utomordentliga kännedom om ryska förhållanden liksom om den tillgängliga litteraturen från hela Europa gjorde, att han i verkligheten presenterade att nytt mate-

rial om storbushållen bland bönderna, vilket han dock i enlighet med sin tids ideologi rubricerade som olika typer av utvidgad familj.

Under 1900-talet spolades evolutionismen överbord, men intresset för familjeinstitutionen och släktskapssystemen och deras terminologi har fortlevt i högsta grad. Man kan rentav påstå, att strukturalismen både vid sin tillämpning på lokala studier enligt den engelska funktionalismens huvudmetod och vid den globala typen av komparationer, som har utvecklats efter mönster från lingvistikens av den franske etnologen Levi-Strauss, har varit till stor del identifierad med ett studium av släktrationernas formella nätverk. Familjen ingår alltid som ett viktigt kapitel i de etnologiska monografierna världen över. Därvid menar jag, att man ofta fäster avseende vid en formell institution men bortser från den vardagliga verkligheten. Släktskapstermerna i all ära, men begagnades de verkligen i de dagliga samtalen? Enligt uppgifter från Österlens byar vid slutet av 1800-talet tilltalades och omtalades hustrun som "kvingja (-n)".¹

Mannen tilltalades på motsvarande sätt med "gubbe" (uppgift från Simrishamnstrakten). Sådana ytterst generella och deskriptiva termer var avlägsna från de högtidligt pretentiösa mor och far. Barnen kallades dräng och piga, liksom tjänstefolket. Man kan ifrågasätta, om mor och far verkligen var släktermer och om de inte snarare, när de begagnades, uttryckte det vi skulle kalla husmor och husfader, dvs. bushållets föreståndare. Tjänstefolk vid 1900-talets början sade *husbonen* till och om

¹ Man jämföre den muslimska seden att aldrig nämna en kvinnas namn utan att bara kalla henne för "kvinna". (Uppgift från Karatjajevo-Tjerkeskaja autonoma området i U.S.S.R. 10/4 1973.)

gårdsägaren, men om det var en stor gård, kallades han patron (uppgift från Sjöbotrakten). Man jämföre det kroatiska korporativa storhushållets *domacin* (husbonde) och *domacica* ("husmoder"). Sammanfattningen av alla hushållets medlemmar kallades på Österlen "gårafolket"; någon särskild term för den inre släktgruppen fanns inte före 1900-talet. Ibland sade man "di själve", sannolikt oftare sedan tjänstefolket vid slutet av 1800-talet fått ett separat rum, "folkastuan", för att inta sina måltider i. I Västergötland brukade man vid 1800-talets mitt och något senare beteckningen *vänn-far* eller *vänn* på husbonden i den egna gården, medan grannens kallades för *darra-far* eller enbart *dorres*.²

Enligt min uppfattning har prästernas av Gamla Testamentet och religionen påverkade tilljordhet spelat en roll för framväxten bland allmogen av en viss vokabulär i högtidliga sammanhang, som dessutom har anammats av många etnologer som vardaglig verklighet — vilket den inte var. Det kan tänkas att en sådan dubbel verklighet, den högtidligt pretentiösa och den gemena, har präglat också olika utomeuropeiska folks verbala system. Om man t. ex. läser ordförklaringarna i Svenska akademis stora ordboks (SAOB) äldre volymer, framstår det helt klart, att författarna regelbundet bortsett ifrån den sociala dimensionen: man har blandat ihop ordens användning hos borgare och ståndspersoner

med allmogens helt annorlunda språkbruk. Vi får inte bortse ifrån att far, mor, son, dotter, morbror och moster, granne och frände, familj och ätt hade olika innebörd för adel och stormän och för allmogen under olika århundraden. Man skriver t. ex. i SAOB, att tjänstefolket räknades till "familjen" och att de därför kallade husbondfolket för far och mor. Det existerade inte någon "familj" för allmogen på 1600-talet, och tjänstefolket var till stor del grannbondes barn, som snart själva skulle bli bönder. Den snabba växlingen av gårdsbrukare genom dödlighet och sjukdom och de lika snabba omgifterna (1600-tal) ledde till att 40—50 % av alla barn skulle ha fått fosterföräldrar, om de stannat hemma.³ Nu gjorde de inte det som regel utan tog tjänst från kanske 8—10-årsåldern. Biologiskt föräldraskap blev därför en realitet mest för småbarnen — som dog till 50 % upp till 15 års ålder. Morbror var en högtidlig form för tilltal av varje aktningvärd granne (Västergötland och Närke 1800-tal). Grannar för en ståndsperson var umgängesbröder i nästa socken; för bonden innebar det livets viktigaste samarbetspartner. Ätt var stormannaståt. Familj blev en utkristallisering från borgerskapets och prästernas livsstil från och med 1700-talet. Släkt som en individuell skyldskap eller skyldighet erkändes väl av allmogen, inte minst som obligationer gentemot medlemmar av makens eller makans förra identifikationsgrupp (barndomens hushåll). Men släkt som en exklusiv och bestående grupp torde ej ha existerat bland de skånska bönderna, om vi går bakom mitten av 1700-ta-

² Se Sven Lampa, Tilltal och hälsningar hos västgötaallmogen. Svenska landsmål och svenskt folkliv 1911, s. 242.

I Litauen med dess ålderdomliga indoeuropeiska språk och dito allmogekultur omtalade bonden sin hustru som *pati* och hustrun sin man som *pats* ("själv" — han själv, hon själv). Bonden kallade också sin hustru *mano moteris* (min kvinna), medan hustrun tilltalade mannen med *žmogus* (människa).

³ Beräkningar med ledning av begravningsbok med personalier för Sørby-Magle församling i Sorø amt 1646—1688. (Se Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup Kirkebøger 1646—1731. I. Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie ved Ole Højrup, Khvn 1963.)

let. Hur skulle den ha kunnat finnas, när det inte fanns några släktnamn? Problemet om arvsinstitutionen är till stor del outforskad, men i huvudsak torde det i varje fall på 1600-talet ej ha existerat någon egentlig privat äganderätt till gårdarna på Österlen. Man kan dock tänka sig att det i skogsbyar som på Linderödsåsen eller, mer utpräglad, i Dalarna, fanns en traditionalism och rotfasthet, som var ekologiskt betingad och som innebar, att det förelåg hög inavelskoefficient och utpräglad vi-känsla inom relativt små byalag. Detta skulle ha varit allmogens motsvarighet till stormannaättarna — men utan genealogisk medvetenhet, personlig arvsförväntan eller avgränsade patrilineala grupper. De lokalt skilda formerna och faserna av innebörden i spelet mellan allmoge och herrskap, liksom av arvsinstitutionen, var i sina detaljer kalejdoskopiskt skiftande inom det nordiska området, som innesluter så skilda traditionsfält som de norska dalstråken, de isländska ensamgårdarna, de karelska skogsbyarna, de samiska sitorna och de danskskånska slätterna. Jag menar dock, att man kan urskilja likartade sekulära strukturfaser, t. ex. i förändringen mot större interlokalt integration och parallellt, större produktionsmässig differentiering men samtidigt mindre lokal integration i fråga om samarbete inom byarna och att det är en angelägen uppgift att kombinera de lokala studierna med mer generella utblickar, som visar på de stora sammanhangen i kulturförändringarnas struktur.

Jag menar att också de intima relationerna mellan makar och mellan föräldrar och barn gestaltade sig markant olika inom allmogen på 1600-talet jämfört med på 1900-talet. Det är en fördel att i forskningen frångå termer, som har fått ett specifikt innehåll i nutiden. Ofta blir ordet ett

hinder att se andra sammanhang än dem som ordet konventionellt täcker. "Hushåll" begagnas också i nutidssvenska, men termen har en långt neutralare innebörd än "familj" eller "släkt". Detta utgör en särskild anledning till att jag föredrar att brottas med en annan begreppsapparat än släktstrukturalismens. Därvid finns två möjligheter: att i möjligaste mån begagna allmogens egna ord och att söka hjälp i artificiella, deskriptiva, inte värdeladdade termer.

2. Källor

Det centrala källmaterialet för folkstudier i gångna tider är kyrkböckerna. De inleddes i Sverige 1628 med ett försök av biskopen i Västerås, Johannes Rudbeckius. Enligt av honom utarbetade tryckta förskrifter skulle prästerna upprätta "folklängder" på alla, som var över 10 år gamla vid biskopens visitation (förebilden för husförhörslängderna). I enlighet med ett synodalbeslut för Västerås stift år 1622 skulle dessutom listor upprättas över födda, över brudfolk samt över begravda lik (förebilden för ministerialböckerna). Jag har bearbetat en sådan folklängd för Lundby socken, som fanns utskrivet vid biskopens visitation 6 januari 1631 och som bör ha uppgjorts under år 1630. Den redovisar alla individer som fyllt 10 år, hushåll för hushåll. Det är viktigt att man således får möjlighet att rekonstruera själva primärgrupperna, medan det däremot förefaller mindre viktigt att inte de mindre barnen är medtagna. Det är en påtaglig skillnad i frågeställning mellan etnologisk och demografisk forskning. För den senare har det tätt sig som ett centralt värde att kunna redovisa totalbefolkningen och dess förändringar.

Kyrkboken för Lundby innehåller utom nämnda listor över födda, vigda och döda 1628—1631 också en by- och gårdslängd med angivande av hemmansnaturen och antalet "grannar" på vart hemman, vidare "bänkia och stolerum" för de olika gårdarna som uppgjorts 1566 för manfolkssidan och 1594 för kvinnfolkssidan, vidare anteckningar över vad som årligen reparerats på kyrkan respektive prästgården alltsedan 1621, utförlig inventariebeskrivning för prästgården 1626 samt längd på bönders testamenten fr. o. m. 1624. Det första försöket ifråga om kyrkböcker ledde till, att det upprättades ministerialböcker på 1620-talet i flera församlingar i Västerås stift. Den tidigaste folklängden blev visserligen inte fullföljd årligen eller

ens decennievís, men det finns en motsvarande folklängd från år 1671 med såvitt man kan se alla vuxna registrerade, och för 1677 föreligger ett direkt jämförbart folkregister på "them som äro 10 år och der uth öfver". Längden från 1681 kallas "Catechismj förhör" eller "folckregister". Från år 1687 kallas motsvarande längder skrifteböcker i enlighet med den nya kyrkoordningens bestämmelse. En examen catecheticum av år 1719 är fullständig även beträffande barnen och innehåller födelseår på samtliga. Först 1773 beslöts på prästmötet om nya likformiga kyrkböcker; benämningen blir från och med nu husförhörsbok, som skulle innefatta alla invånare i församlingen, unga och gamla. Den första "förhørs- och communionboken" av detta slag upprättades 1775. Lundby är en av de få församlingar, som har personalier för de döda, nämligen för tiden 1738—1775, samt en in- och utflyttningslängd för åren 1755—1788. Jag har redogjort för Lundby, därför att det var en föregångsförsamling, där biskopens i Västerås intentioner först och bäst förverkligades.

När det gäller Skåne, blev kung Christian IV:s befallning av den 11 maj 1646 om att prästerna skulle hålla "Richtig Kerckeböger" utgångspunkt för att det finns ett flertal ministerialböcker från och med slutet av 1640-talet. I en del fall är serierna fullständiga fram till nutiden. Det är just i de tidigaste fallen av död- och begravningsböcker, som man i Skåne återfinner de värdefulla personalienotiserna om de döda med uppgifter om namn, födelseort, bostadsort, ålder, giftermål, antal barn samt ibland personliga omdömen. Det finns sådana längder från och med 1640-talet, de flesta från Göinge härad. Andra tidiga dödböcker finns för Vinslöv 1647 och följande år, från Bosarp 1647—1659, från Billinge 1647—1710 (med luckor) och från Barsebäck 1648—1678, med fortsättning från 1680 till nutiden. Samma mandat utfärdades av Christian IV till biskopen över Sjælland den 20 maj 1645, och här föreligger resultatet i form av de utomordentligt fullständiga och noggranna levnadsbeskrivningar, som upprättades av magister Madths Jensen Prom åren 1646—1688. Man kan följa individerna från vaggan till graven med samtliga bostadsorter och gårdar angivna, där vederbörande bott och arbetat. Materialet har med akribi kommenterats och utgivits av Ole Højrup.

De första katekismilängderna eller skrifteböckerna från Skåne innehåller hela den konfirmerade befolkningen från 13—15-årsåldern, hushåll för hushåll. En grupp skrifteböcker tillkom redan från år 1683. Som regel avser de ett bestämt år, vilket ju är en stor fördel jämfört med de längder från övre Sverige som omfattade 5—10 år och försågs

med tillägg och överstrykningar så att de blivit alldeles oöverskådliga. En senare grupp tillkom från 1690-talet, tydligen som följd av kyrkoordningen 1686. Man bör uppmärksamma, att katekismilängderna var en sorts förhörslängder, medan kommunionslängderna var detsamma som nattvardslängder. Endast i den mån som de "ålderstigande åhörarna" skulle förhöras jämte ungdomen om sina framsteg i sina "kristendoms stycken", blev längden fullständig. Från år 1714 innehöll Löderups katekismilängd endast ungdomen. Kommunionslängden var från början avsedd att vara en förteckning på hela den vuxna befolkningen, så att man skulle kunna kontrollera och näpsa församlingen att okristligen vara frånvarande från skriftermål och absolution samt därpå följande kommunion eller nattvardsgång. Fullständiga katekismi- och kommunionslängder kallades båda skrifteböcker enligt 1686 års lag. Emellertid övergick man i början av 1700-talet till att bara uppräta längder över dem, som i verkligheten gick till nattvardsbordet. Det finns därför vanligen en lucka i de fullständiga skrifteböckerna för Skåne fram till efter mitten av 1700-talet.

Det är ju betydelsefullt, att det finns jämförbara längder från olika århundraden, när det gäller att studera hushållsstrukturen för en viss ort, och det är med hänsyn till de ekologiska faktorerna såväl som traditionernas stora roll angeläget att göra jämförelser på en och samma församling. Den första längden för Löderup var daterad 3 juli 1692 och rubricerades "Förtecknelse på samptl: Sochne folcket . . . äldre och yngre, som gå till skriff och aflössningh, inrättadt efter Kyrckio-Ordningen pag: 173 under By, Numer, och Boolagh . . .". Det är viktigt, att hushållen förtecknades med gårdens nummer angivet, vilket möjliggör kollationering med mantalslängden för samma år, varvid den kamerala ägonaturen kan erhållas. Varje individs namn, yrke och status i hushållet finns angivna. Orkeslösa, sjuka och fattiga finns upptagna på respektive gårds- eller husnummer. Jag har valt längden för 1694 för närmare analys men har jämfört flera längder inbördes och för övrigt även ex-cerperat mantalslängderna för 1694 och 1699 samt kollationerat dem mot samma års skrifteböcker. Det visade sig en god överensstämmelse i fråga om kategorierna bonde, hustru, son, dotter, dräng och piga, där en sammanräkning för hela socknen visar en differens på en procent till skriftebokens fördel. Men går man vidare till inhysesfolk och gatehusfolk, redovisar kyrkboken ett avsevärt antal individer som alls inte finns med i mantalslängden, i detta fall 90 personer mot 6. Då vi är särskilt intresserade av dessa grupper av fattiga, måste kyrkböckerna anses som en omistlig källa. Det visar sig också att längder som uppgjordes under på var-

andra följande år alls inte innebar någon avskrift av ett tidigare års längd. Med den starka sociala kontroll som präglade dessa bysamhällen är det heller inte sannolikt att mycket undgick de för uppgifterna ansvariga böndernas uppmärksamhet, vare sig i fråga om födelser och dödsfall eller flyttningar. Det måste dock ha varit betydelsefullt om längden upprättades under loppet av en relativt kort tid och dessutom vid samma tid varje år. 1699 års mantalslängd var daterad 14 januari. Skrifteböcker från denna tid i Skåne var daterade på sommaren. Däremot finner man redan i 1681 års folkregister för Lundby socken, att den uppgjorts vid Mikaelis tid "då folket var kommet i sin laga tjänst".

För senare delen av 1700-talet har jag kunnat utnyttja husförhörlängderna för åren 1760, 1771 och 1782 men har särskilt analyserat 1771 års så kallade läselängd, som synes ha varit daterad den 30 november. Den innehåller utöver de uppgifter som ingick i skrifteböckerna även noggrann födelsedatering samt kvinnornas patronymikon, dvs. på faderns förnamn byggda tillnamn. Vidare är i princip alla barn medtagna.

I fråga om 1800-talet har jag valt 1871 års mantals- och skattskrivningslängd för Löderups socken, daterad den 29 november 1870. Vid denna tid gällde och efterlevedes bestämmelsen av år 1765, att "Mantalskommissarierna skulle vid strängaste ansvar i mantalslängderna, som tillföre endast upptagit de skattskyldige, uppteckna alla lefvande, med särskild kolumn för de öfver- eller underårige, som äro mantalsfria, så att länssammandragen af mantalslängderna sedan skulle kunna genom tabellverket kontrolleras . . ." ⁴ Även här finns födelsedata angivna. En särskild anledning till att det var önskvärt att i detta fall utnyttja mantalslängden var tillkomsten av en stor kategori av småbrukare, som dock ofta kallades åbor. Det blev då behövt att skilja mellan åbor lika med bönder med gårdar över 10 tunnland och småbrukare med gårdar på 10 tld och mindre. Mantalslängden möjliggjorde en exakt beräkning av hemmanets storlek.

Beträffande nutiden har jag gjort intervjuer med lantbrukare i Hagestad åren 1949 och 1974. Dessutom har ett strategiskt urval av lantbrukare i hela Österlen intervjuats år 1949.

Utöver de angivna folkregistren har jag begagnat 1671 års jordrevningsprotokoll, som ger en god inblick i tillståndet på gårdarna samt fyllig redogörelse för antalet husdjur på varje gård. Här har tydligen varje gård besökts och kontrollerats av kronans förrätningsmän. Jämte protokollen för Löderups sockens båda byar har detta material ge-

⁴ Se Underdån, betänkande och förslag rörande inrättandet af ett statistiskt embetsverk, afgifvet den 18 juni 1856, s. 44. Sthlm 1856.

nomgåtts för ett flertal socknar på Österlen, vilket visade sig givande och bestyrkte antaganden om förhållandet mellan dubbelgårdar och antal dragare. Denna källa finns i kammarkollegii arkiv på riksarkivet. För kontroll av förhållandena på dubbelgårdarna har ett stort antal husesynsinstrument i krigsarkivet genomgåtts från tiden omkring 1720, vilket var den tidigaste period, från vilken sådana handlingar bevarats. — I Landsarkivet för Sjaelland m. m. exciperades "mantalet" över Sørby-magle och Kirkerup 1645. I danska riksarkivet har jag vidare gått igenom Præsternes Mandtaller til Landmilitiens Mundering efter Forordning 9/7 1704, för byarna Højelse, Ølby, Assendrup, Torpet och Store o. Lille Salby i Højelse s:n (daterad 6/2 1705), samt för byarna Ørsted, Ryttergodsed, Hønsche, Risby, Magidt (Ørsted s:n) samt Dåstrup, Truelstrup, Svenstrup, Birkede (Birche), Assendløse (Dåstrup s:n), Ejby (Eegbye), Store Ladager, Lille Ladager (Ejby s:n), Dalby (Nørre Dalby s:n) och Osted (Osted s:n) (dat. 16/11 1704 o. 7/2 1705). Dessa längder finnas bland Amtsregnskaber för Roskilde Amt. De innehåller många värdefulla deskriptiva notiser om de sociala förhållandena. Länsräkenskaperna för de Gladsaxe Len innehåller jordeböcker och ekstraskattemantal från 1610, 1613 och 1622, som har en viss betydelse som jämförelsematerial i tiden. Det finns även jordeböcker från 1500-talet som omfattar Österlen i länsräkenskaperna för Malmöhus län. Från 1657 härrör de rätt utförliga Sognepræsternes Designationer paa Gaarde, Boel og Huse i deres Sognekald. De har genomgåtts för Skaane stift, Ingelstads, Albo och Östra Gøinge häradere (Danske Kancelli: B. 125. R. A., Köpenhamn).

När det gäller fortlöpande serier av arkivalier finns ju mantalslängderna fr. o. m. 1658. De återkommer dock inte precis varje år, och det finns för Ingelstads härad betänkliga luckor under första hälften av 1700-talet. Parallellt med dem, ehuru fullständigare, löper jordeböckernas serier, också från 1658. De redovisar hemmanens kamerala karaktär och i viss utsträckning skattens storlek med angivande av ägaren för varje gård eller mindre enhet. Jordeböckerna kan redovisa en eftersläpning i fråga om aktuellt jordinnehav men ter sig ändå viktiga för bedömning av skattetrycket och omsättningen av ägare och brukare. Det är dock framför allt de fullständiga serierna av ministerialböcker, för Löderup från 1684 och till nu, som ger en utomordentlig möjlighet att dels rekonstruera den biologiska basen för olika strukturellt uppfattade skeden i byarnas tillvaro, dels följa de sekulära förändringarna på så att säga mikronivå. Det är i det förre hänseendet, som de skall begagnas i den här uppsatsen. Jag vill framhålla, att födelse-, död- och vigselböckerna utom konventionellt demografiska

uppgifter innehåller namnformer, yrkesbeteckningar, lokalitetsangivelser, släkt- och giftermålsrelationer samt klientrelationer (fadrdar), som otåligt väntar på bearbetning av etnologer.⁵

3. Realbehandling

A. *Det feodala skedet*

Den enkla anledningen till att vi är så angelägna att hitta material från en tid före 1700-talet är att vi har en aning om att därigenom kunna upptäcka en social situation, som starkt skilde sig från det klassiska bondesamhället från tiden 1750—1870. Genom att här redovisa material från Löderups socken i Skåne tror jag inte, att jag kan tillnärmelsevis lösa detta problem generellt. Man måste först grundligt analysera motsvarande förhållanden på andra punkter i Danmark och Sverige. *Men betrakta gärna uppsatsen som en diskussionsöppning rörande det näst sista skedet av den skånska varianten av den danska förindustriella allmogekulturens historia.*

Det finns i min avhandling Österlen (1952) en tabell (s. 67), som jag inte har diskuterat ur de här synpunkterna förut. Den reproduceras här nedan.

I detta fall har naturligtvis en riktig beräkning av medelfolkmängden per decennium stor betydelse och min metod att gå stegvis bakåt från 1749 med

⁵ Uppsatsens första, otryckta manus Om primärgrupper på Skånes landsbygd, utarbetades 1950. En utvidgad version på engelska, Group relations of peasants and farmers, presenterades till Unesco-seminariet för familjesociologi i Köln 1956 under ledning av Nels Anderson. Den trycktes i Recherches sur la famille, vol. III, s 57—92, red. Nels Anderson, Göttingen 1958. (Schriftenreihe des Unesco-Institut für Sozialwissenschaften, Band 7.) En rysk översättning trycktes 1958 i Tartu statsuniversitetets skrifter om Skandinavien, III, s. 53—86, med titeln

Семейные, Хозяйственные и трудовые крестьянские объединения в юго-восточной Сконе в 1690—1950 годах. (Böndernas familje-, hushålls- och arbetsgrupper i sydöstra Skåne åren 1690—1950.) Den föreliggande uppsatsen är helt omarbetad.

ledning av enbart uppgifterna om födda och döda kan ge starkt oriktiga utslag, när vi kommer till 1600-talet. Men jag har möjligheten att jämföra med siffrorna för den vuxna befolkningen enligt skrifteböckerna. Den uppgick 1694 till 376 personer. Om antalet barn under 15 år utgjorde 40 % av hela antalet individer, skulle totalbefolkningen ha uppgått till 612 individer. Det är möjligt, att enstaka barn under 15 år var med bland de i skrifteboken medtagna konfirmerade sockenborna. I så fall skulle siffran 612 vara något för hög. Å andra sidan verkar det, som om andelen 40 % barn snarast är tilltagen i underkant. För Sörbymagle och Kirkerup 1645 utgjorde barnen 45 % av hela befolkningen och för Elmelunde och Kjeldby socknar på Möen 1645 43 %.⁶

I Västansjö by, Grangärde socken, Dalarna, var siffran 1673 40 % enligt skrifteboken. En reduktion av barnens beräknade andel av hela befolkningen skulle medföra, att de framräknade födelse- och dödstalen skulle bli högre. Jag drar därför slutsatsen, att de senare i tabellen inte är för högt angivna. Siffran på 642 individer som medelfolkmängd för 1690-talet är rimlig, om man betänker, att den skulle vara 633 med 42 % barnandel av totalbefolkningen. Om medelfolkmängden hade uppgått till 612 individer, skulle födelsetalet för 1690-talet ha utgjort 45 %/100.

Det finns ingenting som säger att en gräns för dessa demografiska faktorer skulle ligga just mitt emellan 1684 och 1800, men om vi i alla fall godtyckligt delar materialet i två delar, med 1684—1740 i ena hälften och 1741—1800 i den andra blir resultatet en födelsekoefficient på 39 %/100 för tiden för 1740 mot 33 %/100 för tiden efter. Dödlighetstalen blir 33 för den äldre mot 25 för den yngre perioden i medeltal. Trots att här skillnaderna i den allmänna dödligheten visar sig vara nog så spektakulära, skulle jag främst vilja rikta uppmärksamheten på fruktsamheten och den därmed sammanhängande spädbarnsdödligheten. Den tidigare situationen, som vi tills vidare kan kalla 1600-talets, kännetecknades av en hög och kanske okontrollerad nativitet. Om nämligen kvinnornas fruktsamma period får sättas till inte mer än 20 år och man inskjuter fysiska krämpor, som omöjliggjorde en barnsbörd vartannat år, blir det möjliga fruktsamhetstalet för Löderup inte högre än drygt 40 %/100 (jämför Österlen, s. 62). Siffrorna på antalet kvinnor i de fruktsamma åldrarna har dock erhållits från 1771 års befolkning. Om vi i stället går till Elmelunde och Kjeldby 1645 och utgår från hela antalet kvinnor i åldrarna 21—40 år (114 st. på 894 individer i totalbefolkningen), blir resultatet en teoretisk nativitet på 48 %/100 med 1 barns-

⁶ Lensregenskaber. Ekstraskattemandtaller. Stegehus len 1645—49. Rigsarkivet, Köpenhamn.

börd per 2 år under en tid av 20 år minus 25 % för fysiska hinder. På 1600-talet förelåg det allmänna hindret av många omaka äktenskap, där stor ålderskillnad mellan makarna ledde till ofruktbarhet. Sett i detta perspektiv blir födelsetal på 45 ‰ höga. Att siffran representerar något vanligt för denna tid framgår av följande tal, som framräknats ur Sörbymagles och Kirkerups dödbok 1646—1688. Varje gift man med barn som uppnått 50 års ålder eller mer — det hade alla gifta män gjort — hade i medeltal fått 9,7 barn. Varje gift kvinna som uppnått 40 års ålder eller mer och ej var steril hade fött i medeltal 10,2 barn.

I denna tillvaro, då människornas liv präglades av hot om död och umbäranden genom brist på mat, mikrobattacker och fienders våld och man levde närmare den biologiska gränsen för att man skulle överleva, var barnens situation den allra mest prekära. Men den var i sin tur beroende av att kvinnorna var så starkt engagerade i avelsarbetet, som ju också utsatte dem för risker i form av missfall, barnsängsfeber och olika bristtillstånd. Medelåldern för gifta kvinnor låg 10,7 år under medelåldern för

gifta män i Sörbymagle och Kirkerup. Under mellantiderna mellan de svåra pandemierna, de stora farsoterna, då barnskockarna tätade måste bönderna ha upplevt det som vanskligt att mätta alla munnar. Det var synnerligen vanligt att i dödboken angavs "okänd barnsjuka" som dödsorsak för spädbarn (i Gladsax 1751—1760 44 fall på totalt 53 döda spädbarn). Men på 1600-talet, då kanske grannkvinnornas kontroll var starkare, angavs uttryckligen i ett av Gustaf Bang genomgången material som omfattade en köpstad och fem landsbygdsocknar, att 5—6 % av samtliga dödsfall bland spädbarnen orsakats av eller troligen orsakats av kvävning i sängen. Han ansåg siffran ligga starkt i underkant.

Allt gick verkligen inte i sina vanliga hjulspår i denna tillvaro utan man måste ha varit inställd på drastiska omkastningar mellan missväxt och överflöd, fredstid och plundringar, vanlig sjuklighet och dito

Tabell 1. Födda och döda i Löderups socken 1684—1800: tioårsmedeltal

Period	Medel-folk-mängd ¹	Födda		Döda		Döda fördelade på åldersgrupper					
		Antal	% av medel-folkm.	Antal	% av medel-folkm.	<1 år	% av samtl.	1—15 år	% av samtl.	15 år>	% av samtl.
1684—1690	563	178	45,2	115	29,2	33	29	24	21	58	50
1691—1700	642	274	42,7	179	27,9	42	23	47	26	90	50
1701—1710	710	204	28,7	156	22,0	37	24	37	24	82	53
1711—1720	644	229	35,6	411 ²	63,8	80 ³	21	103	26	207	53
1721—1730	613	267	43,6	153	25,0	53	35	25	16	75	49
1731—1740	700	257	36,7	198	28,3	42	21	58	29	98	49
1741—1750	755	244	32,3	191	25,3	22	12	57	30	112	59
1751—1760	801	253	31,6	183	22,8	24	13	58	32	101	55
1761—1770	893	290	32,5	200	22,4	45	23	46	23	109	55
1771—1780	955	303	31,7	213	22,3	50	23	45	21	118	55
1781—1790	1 013	353	34,8	311	30,7						
1791—1800	1 106	378	34,2	296	26,8						

Källa: Löderups kyrkoböcker 1684—; Landsarkivet i Lund. Folkmängden 1749—1800 ur Folkmängdstabeller (sockentabeller), också på Landsarkivet i Lund.

¹ Folkmängden före 1749 har beräknats med utgångspunkt från nämnda års siffra genom tillbakaräkning: subtraktion av antalet födda och addition av antalet döda.

² Pest år 1713.

³ Beräkningen av antalet döda i olika åldersgrupper gäller här tiden 1712—1720 på grund av en lucka år 1711.

dödlighet genom dålig hygien och frosseri och sådana katastrofer som när pesten 1713 tog bortemot hälften av alla barn och 33 procent av de vuxna i Löderup. Man sökte skydd hos varandra. Det fanns varken hos bönder eller husmän i Hagestads och Löderups byar någon enda änka, som levde ensam enligt 1694 års skriftebok. De män som levde ogifta hade i samtliga fall utom ett — en fåraherde — någon vuxen kvinnlig medhjälpare. Men både män och kvinnor synes ha varit lika angelägna att omedelbart efter sin makes dödsfall gifta om sig. Jag har uppfattat saken så att man levde för stunden och tog ut det man kunde av livet, inte minst genom att supa sig full — med sjukdomen och döden alltid i närheten. Om antalet hushåll på 1690-talet var i genomsnitt 92 i Löderups socken med 7 personer i varje — vilket är en hypotes — skulle varje hushåll i medeltal vart femte år ha drabbats av dödsfall och vart tredje år av ett barndop. Vi måste då också komma ihåg, att man i byarna levde inpå varandra och deltog intensivt i grannarnas likfärder, kristnagillen och liknande evenemang. Alla grannhustrurna skulle ju t. ex. hjälpa till hos en barnaföderska. Därför, menar jag, betyder enbart de höga födelse- och dödstaten, att man kan dra slutsatser om en livsform, som skilde sig tydligt från den, som förekom vid slutet av nästa århundrade. Det är självklart, att hårda utskrivningar till krigstjänst eller flera års dåligt skördeutfall tillfälligtvis åstadkom just sådana tvära förändringar, som över huvud taget präglade de ekonomiska och sociala villkoren, men det kan inte vara en slump, om födelsetalen för ett helt decennium höll sig på nivån 44 ‰. Det är en annan sak med dödstaten: de kan påverkas av omständigheter, som ligger utanför människans kontroll. För att det skall bli hög nativitet där-

emot, krävs det en viss livsstil, som engagerar kvinnor och män. Det är tydligt, att därvid hög nativitet drar med sig en viss hög mortalitet, eftersom det var spädbarnen (grupp 0—1 år) som av alla åldersgrupper drabbades ojämförligt hårdast av döden. När det gäller jämförelser med slutet av 1700-talet måste vi ta hänsyn till att det då hade uppstått en stor klass av egenomslösa husmän, som var gifta och som också var barnalstrare. Det finns anledning att pröva, om detta faktum kan ha drivit upp födelsetalen, om det nämligen är bland de fattiga som inte har mycket att planera ekonomiskt för som det är mest naturligt med hög fruktsamhet. En beräkning av födelsetalen under åren 1760—1780 för de båda grupperna satta i relation till dels hela antalet fullständiga hjonelag, dels antalet hustrur eller änkor i åldrarna 20—45 år ger dock i båda fallen en förhöjning av fruktsamheten bland bondfolket, med 1,6 respektive 2,6 % (genomsnittstalet 14,826 nyfödda per år på 45 hustrur bland bönderna mot 14,261 nyfödda per år på 51 hustrur bland husfolket.) Skillnaden är inte påfallande, och i stort sett samma värderingar om barnalstring torde ha rått inom båda grupperna vid denna tid.

Bo-lag var verkligen en adekvat beteckning på denna tids ofta komplexa boendegrupper bland bönderna. Man bodde ihop på samma gård, vilket dock inte nödvändigtvis betydde att man hade gemensamt matlag eller hushåll. Tjugofyra av 54 bönder i Hagestad och 22 av 33 bönder i Löderups by 1694 ingick i en typ av sammansatta gårds-hushåll, som innebar att två bönder hade flyttat ihop till samma fyråriga gård för att samarbeta i fråga om åkerbruket och utgörandet av gården åvilande skatter. (Beträffande hushållen hänvisas generellt

Tabell 2. Sammanfattningstabell: hushåll. Källor s. 36. Noter s. 44

	Sörbymagle o. Kirkerup, Sjælland 1645		Svensköp Skåne 1698		Hagestads by, Löderup 1694		Löderups by, Löderup 1694	
	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna
BÖNDER¹	50 ^a	20	30	30	58	27	32	21
Bondhustrur	47	19	28	28	55	25	28	19
Dubbelgårdar	—	—	11 ^a =23 hush.	—	12=24 hush.	—	10=20 hush.	—
Barn	128	—	42	—	—	—	—	—
Vuxna hemmasöner	6	2	8	8	5	2	4	3
Vuxna hemmadöttrar	2	1	9	9	6	3	5	3
Drängar	21	8	1	1	20	9	12	8
Drängpojkar	3	—	—	—	—	—	—	—
Pigor	19 ^a	6	2	2	8	4	9	6
Inhyses män, släkt	—	—	1	1	1	0	4	3
Inhyses kv., släkt	—	—	—	—	1	0	4	3
Inhyses män, ej släkt	10	4	5	5	19	9	5	3
Inhyses kv. ej släkt	19	8	9	9	24	11	9	6
Inhyses barn	15	—	5	—	—	—	—	—
Medeltal pers. per enkel fam.	4,5	—	3,3	—	—	—	—	—
Do per enkel el. utvidgad fam.	4,9	—	3,9	—	—	—	—	—
Medeltal per enkelt hushåll.	5,5	—	4,0	—	—	—	—	—
Do per enkelt el. sam.satt hush.	6,4 (3,4)	—	4,7 (3,1)	—	(3,4)	—	(3,5)	—
Do per enk. el. sam.satt el. dubbelhushåll	—	—	7,8 (5,2)	—	(4,3)	—	(5,1)	—
HUSMÄN	19	8	—	—	9	4	8	5
Husm. hustrur el. änkor el. ensamst. kv.	18	7	—	—	7	3	7	5
Barn	27	—	—	—	—	—	—	—
Vuxna söner	—	—	—	—	—	—	—	—
Vuxna döttrar	1	0	—	—	—	—	1	1
Inhyses män	2	1	—	—	1	0	—	—
Inhyses kvinnor	8	3	—	—	3	1	—	—
Inhyses barn	2	—	—	—	—	—	—	—
Medeltal per enkelt el. sam.satt hush.	3,9(2,4)	—	—	—	(2,2)	—	(2,0)	—
HANTVERKARE	8	3	—	—	—	—	4 ⁷	3
Hustrur	7	3	—	—	—	—	4	3
Barn	18	—	—	—	—	—	—	—
Vuxna söner	—	—	—	—	—	—	—	—
Vuxna döttrar	—	—	—	—	—	—	1	1
Gesäller o. lärl. el. drängar	—	—	—	—	—	—	1	1
Drängar (hos hantv. m. gård)	4 ⁵	1	—	—	—	—	—	—
Pigor	3 ⁵	1	—	—	—	—	—	—
Inhyses män	1	0	—	—	—	—	—	—
Inhyses kv.	2	1	—	—	—	—	1	1
Inhyses barn	2	—	—	—	—	—	—	—
STÅNDSPERSONER o. TJÄNSTEMÄN	3	1	1	1	—	—	5	3
Hushållsmedlemmar med barn	11 (4b)	3	9 (1b)	9	—	—	9	6
VUXNA SUMMA	251	100	101	100	217	100	150	100
Sammanfattning av vuxna bef.								
Bondfolk ²	105	42	75	74	124	57	69	46
Inhysesfolk	42	17	17	17	49	23	22	15
Tjänstefolk (vuxna)	45	18	7	7	28	13	27	18
Husfolk ²	38	15	0	—	16	7	16	11
Hantverkare ² m. medhj.	15	6	0	—	—	—	10 ⁸	7
Ståndspers. o. tjm. ²	6	2	3	3	—	—	8	5
Total bef. summa	456	100	150	100	—	100	—	100

Hörups by Skåne 1692		Sexton byar i Roskilde amt 1704 o. 1705		Fem byar i Roskilde amt 1704 o. 1705		Hagestads by, Löderup 1771		Löderups by, Löderup 1771		Hagestads by, Löderup 1870		Dito småbrukare < 10 tld	
Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna	Antal	% av vuxna
41	25	130	20	50	15	51	12	34	16	49	5	28	3
35	21	128	20	48	15	49	11	32	15	49 ¹⁸	5	29 ¹⁸	3
7=14 hush.		—	—	—	—	4=8 hush.		12 1/2=25 hush. ¹⁶		3=6 hush.		—	—
—	—	225	—	10	—	101	—	65	—	109	—	62	—
6	4	9	1	9	3	31	7	17	8	22	2	5	1
3	2	6	1	7	2	31 ¹³	7	13	6	27	3	9	1
13	8	71	11	26	8	40	9	21	10	51	5	6	1
—	—	41	—	13	—	2	—	2	—	—	—	—	—
12	7	86 ⁹	10	34 ¹⁰	8	25 ¹⁴	6	10	5	45	5	5	1
—	—	—	—	—	—	10	2	7	3	5	1	—	—
3	2	—	—	—	—	14	3	6	3	5	1	—	—
12	7	27	4	16	5	5	—	1	0	15	2	—	—
15	9	68	11	22	7	5	1	1	0	15	2	—	—
—	—	60	—	10	—	7 ¹⁵	—	—	—	1	—	—	—
—	—	3,7	—	—	—	3,9	—	4,1	—	4,2	—	3,9	—
—	—	—	—	—	—	5,6	—	4,8	—	5,2	—	4,3	—
—	—	5,4	—	—	—	6,3	—	5,2	—	6,9	—	4,6	—
—	(3,5)	6,5 (3,9)	—	—(4,1)	—	7,1 (5,0)	—	5,6 (3,9)	—	7,7 (5,5)	—	4,6 (2,6)	—
—	(4,2)	—	—	—	—	7,7 (5,4)	—	8,4 (5,8)	—	8,2 (5,9)	—	—	—
6	4	46	7	31	10	53	12	19	9	216	22	—	—
6	4	45	7	33	10	60	14	25	12	216	22	—	—
—	—	71	—	48	—	72	—	19	—	367	—	—	—
—	—	1	0	—	—	4	1	1	0	52	5	—	—
—	—	1	0	3	1	19	4	5	2	57	6	—	—
—	—	—	—	3	1	5	1	1	0	1	0	—	—
1	1	—	—	8	2	8	2	2	1	3	0	—	—
—	—	—	—	3	—	7	—	1	—	2	pg.	—	—
—(2,2)	—	3,5 (2,0)	—	4,2 ¹¹ (2,5)	—	3,6 (2,3)	—	2,8 (2,0)	—	3,6 (2,2)	—	—	—
—	—	47 hush.	—	31 hush.	—	64 hush.	—	26 hush.	—	251 hush.	—	—	—
1	1	12	2	8	2	7	2	4	2	21	2	—	—
1	1	12	2	8	2	6	1	4	2	16	2	—	—
—	—	11	—	10	—	13	—	7	—	25	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	4	0	—	—
—	—	.1	0	2	.1	—	—	—	—	4	0	—	—
—	—	—	—	—	—	2	0	4	2	3	0	—	—
—	—	—	—	4	1	—	—	1 ¹⁷	—	—	—	—	—
—	—	1	0	4	1	—	—	1	0	1	0	—	—
—	—	—	—	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	1	0	3	1	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ev. ett hush.	—	5	1	2	1	—	—	1	0	4	0	—	—
9	5	19 (3 b.)	3	15 ¹² (6 b.)	3	—	—	5 (3 b.)	1	12 (6 b.)	1	—	—
164	100	643 ⁹	100	323 ¹⁰	100	427	100	213	100	969	100	—	—
85	52	273	42	114	35	162	38	96	45	147	15	+71	+7
35	21	95	15	56	17	50	12	18	8	44	5	—	—
30	18	148	23	64	20	64	15	33	15	108	11	—	—
12	7	93	14	67	21	136	32	50	23	541	56	—	—
2	1	25	4	18	6	15	4	14	7	48	5	—	—
—	—	9	1	4	1	—	—	2	1	10	1	—	—
—	100	1076	100	437	100	630	100	311	100	1 541	100	—	—

till tab. 2). Denna företeelse var vanlig i Österlen. Man finner att de båda bönderna i dessa fall endast gemensamt brukade äga så många dragare, minst två par, som erfordrades för att man skulle kunna plöja ordentligt. Ibland hade bara en av sådana bolagsbönder en ko. När båda hade var sin ko, ägdes den ena oftast av någon närboende i byn. Äganderätten till kreaturen framgår av 1671 års jordrevningsprotokoll och refererar alltså inte direkt till 1694 års skriftebok. År 1657 hade 18 bönder av 33 i Löderups by och i Hagestad 14 av 55 varit bolagsbönder. Detsamma gällde om 6 av 15 gatehusmän. På 1690-talet var 30 gårdar i Hagestad kronojord, medan 18 hörde under adeln eller kyrkan. Kronogårdarna — som också kallades kronoskatte — hade tidigare, under danska tiden, varit veckodagsgårdar under Ingelstads säteri. Brukarna hade då gjort dagsverken för adelsmannen. Bruket med bolagsgårdar (isländska félagsbú) kan också delvis ha hängt samman med att det på så vis blev lättare att utgöra dagsverksskyldigheten utan att behöva anställa betald arbetskraft. Motsvarande komplexa gårdshushåll finns

belagda från Livland och Kurland på 1600-talet samt från Ukraina på 1700-talet.

Det är anmärkningsvärt, att de fall av dubbla bolag som fanns i Löderup 1694 i allmänhet inte bestod av bönder som var nära besläktade. Men detta är egentligen helt följdriktigt utifrån den allmänna situationen. När en ny brukare skulle tillträda var det ofta nödvändigt för kronans representant att övertala drängen, med hot om utskrivning om han tredskades. Det fanns inte någon arvsförväntan lika litet som någon egentlig äganderätt till gårdarna. Varje ung och frisk man var potentiell gårdsbrukare. Det fanns bara ett fåtal drängar och pigor som var tjänstehjon. Varje ung man och kvinna hade tjänst som dräng eller piga under tonåren eller tills man gifte sig och blev bondfolk. Alla tjänstehjon kom från bondgårdarna, och det fanns ingen rekryteringsbas i gatehusen, som var ytterst fåtaliga och hyste några åldringar, några hantverkare samt folk som varit eller skulle bli bönder; se tabellen å s. 42—43. En bondes karriär kunde innehålla några års vistelse i gatehus både i början,

Noter till tabell 2, s. 42—43.

Siffror inom parentes betecknar endast vuxna.

Hemmadöttrar inkluderar vuxna kvinnliga släktingar, som ej är betecknade som inhyses.

¹ Enkel familj = man och/eller hustru och ev. minderåriga barn. Utvidgad familj omfattar dessutom vuxna (> 15 år) hemmavarande barn samt inhyses släktingar till husbonden eller hans hustru. Enkelt hushåll = hushållsföreståndare (även kvinnlig) samt minderåriga och vuxna barn (eller fosterbarn) samt tjänstefolk. Sammansatt hushåll omfattar dessutom inhysesfolk på gården.

² Jämte hustrur, husföreståndarinnor och vuxna barn.

³ Inklusivt fyra "husmän".

⁴ Inklusivt fyra minderåriga.

⁵ Inklusivt en minderårig.

⁶ Varav ett gårdsnummer med tre besläktade bondhushåll.

⁷ En skräddare och hans hustru samt inhyses

kvinnor hos dem är också uppförda bland inhysesfolket hos bönderna.

⁸ Skräddare med hustru är uppförda både här och bland inhysesfolket.

⁹ 1/4 av böndernas pigor (22 st.) beräknas ha varit minderåriga.

¹⁰ 1/4 av böndernas pigor (9 st.) beräknas ha varit minderåriga.

¹¹ Obs att barnen just bland husfolket angivits fullständigare i källan.

¹² Inklusivt en minderårig dräng.

¹³ En kvinnlig hushållsförest. ej släkt med husbonden men upptagen som hemmadotter.

¹⁴ Inklusivt en minderårig piga.

¹⁵ Tre inhyses barn släkt med husbondens familj.

¹⁶ En gård med enbart dräng och piga.

¹⁷ Minderårig.

¹⁸ Inklusivt två bondeänkor.

¹⁹ Inklusivt tre änkor.

om han hade gift sig utan att städja gård, och i slutet, då han blivit skröplig. Men ingendera delen var det normala. I stället brukade alla som inte var bondfolk begära att få bo som gårdfolk — gårdman och gårdkvinna — på bondgårdarna. Det rörde sig om orkeslösa gamlingar, en del före detta gårdsbrukare samt hantverkare eller ryttare med hustrur och enstaka ogifta lytta kvinnor. Jag har beräknat att endast 20 personer av 72 sådana gårdmän och gårdkvinor var släkt med bondfolket. Detta gårdfolk var inte anställda, men de torde ha fått utföra lättare arbeten mot husrum och kanske någon föda. Deras totala antal på bondgårdarna var 1694 68 vuxna personer exklusive åtskilliga barn. Deras antal förhöll sig till gatehusfolket som två till ett, varvid det kan framhållas att det fanns gårdfolk inhysta också hos gatehusfolket. Vid jämförelse av 1694 års längd med 1702 års visar de olika kategorierna i stort sett samma antal med undantag för att de hemmavarande vuxna barnen 1702 upptogs till 12 söner och 18 döttrar mot respektive 5 och 4 i Hagestad 1694. Den sistnämnda längden kan ha varit ofullständig på denna punkt. Jag tror dock inte det, ty antalet hemmavarande vuxna barn var lika lågt i Sörbymagle och Kirkerup 1645 som 1694 i Hagestad. Förmodligen var dessa kategorier starkt rörliga allt eftersom efterfrågan på tjänstefolk och äktenskapspartners skiftade och alltefter de nya årsgrupernas storlek.

En genomgång av ett större antal gårdar i Skåne med dubbel bosättning i materialet av husesynsinstrument har visat att man brukade dela upp utrymmena så att vardera bonden fick sina två längor. Men bostaden var som regel i samma länga, dvs. den där man hade eldstäder. Ibland bodde bönderna ihop i en gemensam stuga (=

bostadsrum), ibland hade man var sin stuga men gemensam bakugn och illare (eldstad för matlagning). Kreaturen var fördelade på de två ägarna. Det var ju den tidens viktigaste kapital. Avkastningen av åkerbruket torde ha delats lika, liksom skatterna.

Jag föreslår beteckningen *feodalstadiet* på 1600-talssituationen, som väl sträckte sig även längre bakåt i tiden. Böndernas villkor präglades av ett hårt skattetryck, alldeles oavsett om de var frälse-, krono- eller skattebönder, med utskrivningar, dagsverken, körslor och andra gårdar till överheten. Det rådde ingen egentlig klasskillnad inom allmogen, ty envar kunde bli bonde, och man levde i stor gemenskap, med de fattiga och orkeslösa införlivade i gårdarnas bo-lag. Det sparande, som kan konstateras på avstånd, koncentrerades till att man försökte få medel att köpa oxar, som en förberedelse till att man stadede gård och blev bonde. Inte mindre än 40 % av samtliga oxar och stutar och 22 % av alla kor i Hagestads by 1671 ägdes av andra än dem som stallade dem. Det fåtaliga tjänstefolket och de för männen nödiga körslor och t. ex. stutdrifterna då man måste vara hemifrån länge gjorde kvinnornas arbetsinsats desto viktigare för skötsel av kreatur och gård. Det bör ha varit en stark likställdhet mellan könen i realiteten och kvinnorna bör ha haft en stor del av sitt arbete utomhus och i fähusen men även "i marken" eller för åkerbruket. Skötseln av bostaden bör ha varit motsvarande ringa arbetskrävande, med en enkelhet och avsaknad av formaliteter t. ex. vid måltiderna som endast avlöstes av de måttlösa kalasen. Palle Christiansen har i ett manuskript citerat ett uttalande av S. Klestrup 1782, där hoveribönders kompletta brist på intresse för att spara ohöljt framträder. De-

ras lott på ålderdomen blev ju ändå understödstagarens om inte tiggarens. I stället framhövdes den medvetna strävan att göra sig lustig medan tid var.

Vi finner inte spår av någon släktplanering eller medvetenhet om den patriarkaliska släktens ättartal. När en gård på grund av sjukdom eller dödsfall blev ledig övertogs den av någon som råkade finnas till hands, och om han var för fattig kunde två slå sig tillsamman. Till de ekonomiska omständigheterna som verkade för en utpräglad jämlik och kooperativ inställning inom grannelaget kom så de biologiska livsbetingelserna: man alstrade inte barn för nöjes skull utan — instinktmässigt — för att *släktet* skulle överleva, och här spelade naturligtvis inte den enskilda släkten någon roll. En vi-känsla som sträckte sig till grannbyarnas krets kan ha funnits, där man accepterade gårdspartner, giftermålspartner, fosterbarn (genom omgiftena), gårdfolk och efterträdare utan hänsyn till nära släktskap. Döden hade ofta redan tagit alla barnen, när en gammal man eller kvinna dog. Det betraktades nog som helt naturligt. Den statuskillnad som fanns mellan bonde och tiggare var som regel en fråga om olika skeden i livsloppet. Därför blev inte olikheten så påtaglig som om det rört sig om skillnader i ras eller "blod" (= klass). Kvinnornas liv var under den fruktsamma tiden särskilt utsatt för rent biologiska risker av i stort sett samma art som husdjurens, med vilka man ju levde i en sorts symbios.

Om slumpen gjorde det möjligt för gamla föräldrar att kvarbo hos sin son eller dotter eller för två bröder att gå samman om en gård, skedde det helt säkert. Men enligt min uppfattning berodde det mest av allt på att man trivdes bra med dem, som man haft omkring sig i barndomen i sam-

ma primärgrupp. Det kan med hänsyn till släktideologiens ställning som en av supermakterna inom socialantropologien vara önskvärt att mycket mer detaljerat bevisa släktens större eller mindre roll i form av kvantitativt giltiga släktkoefficienter för olika kulturskeden och regioner. Jag hoppas att yngre forskare skall engagera sig för den spännande uppgiften. Jag har fått intrycket att byarna i mellersta Sverige (Grangärde, Fogdö, Jäder) var mer präglade av släktrelationer än de skånska och danska exemplen. Det skulle — vid frånvaro fortfarande av någon släktideologi — kunna sammanhålla med en lägre grad av rörlighet än i Skåne (Österlen) och på Sjælland. En jämförelse, person för person, mellan skrifteböckerna för Löderups socken 1694 och 1702 visade att 50 % av bönderna hade försvunnit som bönder efter 8 år. Om man teoretiskt räknar med att en bonde satt i medeltal 30 år, skulle siffran för rörlighet ha blivit 27. Av husfolket hade 73 % ersatts av nya och av tjänstefolket så gott som 100. Det återstår att göra jämförelser enligt samma princip för senare tider. Jag avser att återkomma till problemet om flyttningar efter bearbetning av olika bevarade flyttningslängder från 1600-talet.

B. *Det herila skedet (husbondeväldets tid)*

"Nu hafver legohion i tiensten gått; giöre tå med flit och trohet the syslor, som husbonde thy skiäliga föresätter. Är någon försummelig och gensträfvig; then skal först rättas med godo, och sedan med måttelig husaga. Vil han äntå ej bättra sig; varde ur tiensten vräkter utan pass och afsked, och miste lön sin. Ej må dräng eller piga hafva sin kista annorstädes, än ther the tiena." (Sveriges Rikes Lag 1734, Handels Balken 5. §.)

På latin betyder herus (erus) husbonde. Adjektivformen är (h)erilis. Med termen *heril* önskar jag få fram en ny neutral beteckning för det som mest karakteriserade

hela perioden från omkring 1730-talet till omkring 1920, nämligen en utpräglad hierarkisk organisation av böndernas hushåll med tjänstehjon och tillfälliga arbetare grupperade kring och i högsta grad beroende av bonden och bondhustrun. Om vi skall tala om en sekulär process, så bestod den av en fortgående appropriation av auktoritet och ekonomiska befogenheter till förmån för husbondfolk och de enskilda bondgårdarna. För att inse detta behöver vi endast betrakta siffrorna för antalet bönder i Hagestad 1694 och 1771. De uppgick till 58 och 51 för respektive år, med i stort sett samma antal gårdar, nämligen 48. Den totala vuxna befolkningen var för samma år 217 respektive 427. Där hela antalet vuxna i bondehushållen, inklusive tjänstefolk och inhysesfolk, år 1694 var 201 individer, uppgick antalet 1771 till 276. Men husmännen var också till största delen beroende av bönderna. Deras antal var 1694 16 personer men 1771 136 vuxna personer. Man övergick i början av 1700-talet till att med viss nedvärderande tendens kalla gårdmännen för inhysesfolk. När de vuxna hemmadöttrarnas antal plus pigorna ökade från 14 till 56 på ett minskat antal hushåll, måste bondhustrun ha fått mera tid att se efter sina spädbarn och arrangera bostaden mer prydligt samt ägna tid åt matförberedelser och viss dukning. När det i medeltal fanns en vuxen hemmason eller hemmadotter på varje hushåll, blev det möjligt att planera för gårdens övertagande av någon, som hade hört till kärnfamiljen. Om medeltalet var $1/2$ son + $1/2$ dotter, betyder det, att äldre bondfolk hade flera vuxna barn kvar hemma, eftersom de unga hjone-lagen bara hade minderåriga barn. Den centrala faktorn i detta sammanhang bestod säkert i att bondejorden mobiliserades och blev en ekonomisk tillgång, som det var

värdefullt att få disponera. Det bör då ha skett i samband med att avkastningen per gårdsenhet ökades respektive kunde marknadsföras — som spannmål till stadsköpmännen — under det att skattetrycket inte ökades i motsvarande grad. Bonden fick ett utrymme för planering med själva gården så att en äganderättsinställning kunde växa fram. Det var på 1740-talet som det i vigselboken började anges en titel för bönderna som gifte sig. Man skrev ”drängen och åbon på n:r 30 i Löderup Jöns Olofsson”. År 1750 skrevs första gången ”drängen och rusthållaren af Hagesta Mårten Ingmarsson med pigan därstädes Anna Nilsdotter”. Nya tecken på en självmedvetenhet och stånds-mässighet som saknats i det feodala skedet var ”drängen och hemmans åbon” (1757) eller även ”mensalbonden” (1759). Samtidigt betonades mer än förut, åt andra hållet, om vederbörande var tjänstedräng eller gatehusman. När 1764 och 1775 beteckningen änkemannen och gårdsmannen dyker upp i materialet av nygifta, så var det faktiskt fortfarande den gamla beteckningen för inhysesman som levde kvar, som en påminnelse om hur långsamt talesätt och värderingar ändrade sig och hur den äldre sociala situationens mönster ofta fördunklat skyntar i den nya situationens vävnad. De ifrågavarande änkringarna var fäder till gårdsbonden och nu undantagsmän. Den första ”torparen” gifte sig 1769. Med 1770-talet kom beteckningarna ”skattehemmansåbon” (1773), ”mensalhemmansåbon”, ”kyrkoheemmansåbon” och ”frälsehemmansåbon” (1774). Enbart det förhållandet att gårdarnas antal förblev det samma trots en stark folkökning på 1700-talet innebar, att det måste ha uppstått en konkurrenssituation i fråga om rätten att sitta som bonde — ty bondgården var ju

fortfarande den egentliga källan till levebröd för sockenborna. Därmed uppkom också nödvändigt en benägenhet att planera strategier för att behålla innehavet och överlämna det till egna barn, när nu sådana också fanns i ett visst överflöd. När gårdsinnehav gav bärgning och status och många eftertraktade det, och när det blev råd att hålla flera tjänstehjon måste äganderättsinställningen ha inneburit att en ny klasskänsla uppstod i förhållande till dem som inte var berättigade till bondestatus. De senare blev fler och fler allteftersom tjänstedrängarna gifte sig och blev gatehusfolk. Familje- och släktideologien bör ha utvecklats parallellt med att den ekologiska primärenheten, gården, blev föremål för en ny äganderättsideologi. Är det inte sannolikt att själva inställningen till son eller dotter förändrades och fick en tidsdimension i och med att barnen betraktades som presumptiva arvtagare? En 50-årig kvinna som blev änka i det feodala skedet gifte om sig efter några veckor med en ung dräng, som fick axla bondekappan. En 50-årig åbohustru som blev änka i det herila skedet hade inte samma behov att gifta om sig, ty det fanns alltid någon dräng på gården. Hon överlät dock typiskt gården till en son, som då gifte sig, och själv tog hon undantag och bodde kvar som inhyses. Medan 1694 57 av 67 eller 85 % av allt vuxet inhysesfolk i Löderups sockens båda byar inte var närbesläktade med bonden eller hans hustru, var 1771 bara 12 av 49 eller 24 % inte nära släkt med husbondefolket.

Så länge som det fattades arbetskraft och alla som var friska kunde bli bönder behövdes också kvinnans insatser parallellt med mannens. Men jämställdheten mellan makarna förändrades genom att mannen fick medhjälpare i form av drängar och hemmasöner. Då utkristalliserades en mer ut-

präglad arbetsfördelning, som innebar att hustrun fick fler innesysslor. Härtill kom att pigor och döttrar kunde sättas till utearbeten i fähus och på åkern. Det gav hustrun mer myndighet gentemot kvinnorna men också mannen ett visst övertag gentemot hustrun, eftersom hans arbete och det han rådde över var ekonomiskt viktigast för hela hushållet. Det är vanskligt att väga tyngden hos dessa tendenser mot varandra som de fick utslag i den dagliga tillvaron. Enligt mitt intryck fortbestod en principiell likställighet mellan makarna under 1700-talet, endast korrigerad i de individuella fallen av vederbörandes olika karaktär och viljestyrka. I den mån som mannen dukade under för frestelsen att supa till övermått, kan hustrun ha blivit mer rådande. De fortfarande inte ovanliga fallen när en äldre änka gifte sig med en ung dräng tyder på att kvinnans självständighet var betydande. Visserligen stadgade landslagens ärvdabalk och senare 1734 års lag att son skulle ärva två lotter men dotter bara en tredjedel. Men många gånger fanns det bara en dotter kvar hemma i lämplig ålder, och hon övertog då gården jämte sin man mågen.

En genomgång av 1771 års husförhörslängd för Löderup visar att det förekom 20 fall då åbons far eller mor bodde kvar hemma, vanligen som undantagsfolk, mot 12 fall då svärfar eller svärmor bodde på gården. Det finns här anledning att erinra om den urgamla motsättningen mellan svärdotter och moder, som i sig också är ett tecken på kvinnornas okuvade position i vardagslivet. Isaks son Esau tog sig två hustrur, när han var 40 år gammal, och "de voro båda emot Isak och Rebecka ganska bittra" (1. Mosebok 26, v 34—35.) Kyrkoherden i Löddeköpinge och Borgeby har i sina personalier från och med 1750-

talet lämnat flera exempel på de trätor och väsen som kunde uppkomma när det kom en svärdotter i gården. Det finns från Skåne likalydande uppgifter av prosten Niclas Olof Lönqvist: Berättelse om Bara härad 1775 (1924), och av kyrkoherde Severin Schlyter i Löddeköpinge dödbok 1759, att det under 1700-talet ägde rum en förändring i fråga om hur länge bonden satt kvar på hemmanet. Det skall ha blivit vanligare att sonen eller mågen fick överta regeringen på ett ganska tidigt stadium, varvid de äldre som inte var påfallande gamla tog undantag. En sådan tendens bestyrkes av siffrorna i tabellen, som ju visar på en starkt tilltagande konkurrenssituation i fråga om antalet potentiella husbönder: i Hagestad 240 vuxna barn, tjänstehjon och husmansfolk på 51 bönder 1771 jämfört med 55 av samma kategorier på 58 bönder år 1694. En mindre del av husmansfolket 1771 var visserligen gamla, men det nya beträffande denna grupp var att det nu oftast rörde sig om friska och unga eller medelålders människor, som gifte sig utan att ha någon gård. Det är möjligt att det i Österlen var en viss övervikt för en patrilokal tendens så att äldste eller yngste sonen fick överta gården — såsom Nils G. Bruzelius framhåller i sin skrift om förhållandena under 1800-talets förra del (Allmogelivet i Ingelstads härad, 2 uppl. 1930, s. 34). Men för den skull har man inte rätt att dra slutsatsen att det skulle ha rätt någon utpräglad patriarkalism. Beträffande mellersta Sverige visar boskapslängden för Fogdö 1628 en övervikt med 12:5 för ingifta mågar kontra sonhustrur, och kyrkboken för Jäder redovisar 1688 11 mågar mot 5 sonhustrur. En flyktig granskning av Lundby "förhørs- och kommunionsbok" för 1775 gav ett intryck att mågar förekom

ofta. En detaljgranskning har visat att det förekom tre gifta söner med två angivna sonhustrur men tolv gifta hemmaboende döttrar och elva mågar hos bönder och torpare. Också i övrigt fanns det fler släktingar på kvinnolinjen, t. ex. svärmödrar eller svägerska, nämligen i allt elva, mot fem på manslinjen (mödrar, faster). När en son gifte sig flyttade han bort. När en dotter gifte sig flyttade mågen hem. Allmogeen var nog inte okunnig om faran av konfrontation mellan kvinnorna i huset. I Österlen kan de unga husböndernas uppstudsighet mot undantagsfolket (se nedan s. 50) ha skärpt svårigheterna. Uppgifter från Karelen tyder på att det gamla husbondefolket behöll sin makt längre, något som med patrilokala giftermåls seder kan ha försvårat den ingifta svärdotterns situation.

När man fäster sig vid släktrrelationerna i bondehushållen blir det lätt att förbise att drängar och pigor spelade en allt större roll under 1700-talet och att mycket av gemenskapen i dagliglivet fanns kvar. Det finns inga uppgifter om att de hemmavarande barnen eller andra släktingar som levde och arbetade åt bondfolket skulle ha behandlats annorlunda än tjänstefolket. Man åt fortfarande ur gemensamt fat, och även om bonden nu behöll mycket fler vuxna barn hemma än på 1600-talet torde en hel del av tjänstefolket ha utgjorts av bönders söner och döttrar. Det var i förhållande till husmansfolket och deras inte sällan tiggande småbarn som den nya klasskänslan riktades. Den bör ha aktualiserats särskilt när det var fråga om framtidsplanering och giftermålsutsikter för bondebarnen. Men också husmannen och husmanskvinnan arbetade mycket på bondgårdarna och ingick därvid i det anspråkslösa jämlikhetspräglade arbetslaget. Till sist var det väl bara husbon-

den och husmodern som kunde sägas vara privilegierade med rätt att ordna kalas, resa till stan, ligga i dubbelsäng med omhången, "himlingäsäng", — eller befalla.

Inte heller hade dubbelgårdarna försvunnit 1771. Det fanns fyra med åtta bondhushåll i Hagestad och tolv med 24 hushåll i Löderup. Av dem var 10 besläktade inbördes och 22 ej nära besläktade. Det måste antas att uppdelningen mellan de båda gårdshushållen var fullständigare genomförd 1771, vilket också direkt framgår av att det fanns sammanlagt 14 hemmavarande barn över 15 år samt 29 tjänstehjon och 2 torpare med hustrur (= 47 arbetare) på de nämnda 16 dubbelgårdarna (2,9 per gård). År 1694 var motsvarande tal 27 arbetare på 23 dubbelgårdar (1,2 per gård).

Vid slutet av 1700-talet hade samtida iakttagare (N. O. Lönqvist, J. J. Öller, Severin Schlyter) en stark känsla av att bondehushållens inre maktstruktur och arten av mellanmänskliga relationer hade starkt förändrats sedan århundradets början. På den gamla goda tiden skulle barn och tjänstefolk ha varit frommare och lydigare mot föräldrar och husbönder. Det skulle ha rätt en mer patriarkalisk princip i fråga om överlåtelse av gården så att bonden och bondmoran stannade längre som husbönder. Jag tror att det kan vara sant, att man tidigare identifierade sig mer med den gård och den hushållsgrupp, där man för tillfället levde. Det fanns ju ingenting annat. Under 1700-talets senare årtionden hade den stora mängden gatehus tillkommit, och för många dräng eller piga hägrade sannolikt friheten att få gifta sig och rå sig själva i eget hus, varvid de också bör ha strävat efter att få ut så mycket lön som möjligt för att kunna sätta bo eller — för det etable-

rade husmansfolket — för att dra hem till bo och barn. Det är ofrånkomligt att det måste ha existerat en ny klassmotsättning i byarna omkring år 1800 mellan de besuttna och de obesuttna. Också övertaliga barn hos bönderna måste ha drabbats av den systematiska blockeringen av tillgång till hemman, med ty åtföljande avundsjuka inom en och samma kull samt press på föräldrarna att dra sig tillbaka. Det är tydligt att bonden eller bondhustrun under vad här kallats det feodala skedet oftare gifte om sig till nackdel för eventuella vuxna barn; hustrun, som blivit änka, fick disponera hela hemmanet lika väl som mannen enligt Skånelagen.

Det blev under den herila tiden således framför allt ett de yngres husbondevälde — också gentemot undantagsfolk, "avradsfolk", som var deras föräldrar och företrädare. Jag antar att här en ekonomisk princip med individualistisk kalkyl hade börjat tillämpas som motsats till en äldre korporativ princip att dela lika. Det stora överindividuella skeendet då byarnas folkmängd snabbt fördubblades (här 1694—1790) och flerdubblades (fram till ett maximum 1870) hade säkert ingenting att göra med den statliga politiken i fråga om hemmansklyvning, som ju liberaliserades 1747, eller myndigheternas önskan att öka "folkstocken". Seden att kvinnan skulle föda många barn levde kvar, ett trappsteg lägre, fram till 1870- och 1880-talen, samtidigt som de stora epidemierna blev färre och den allmänna mortaliteten kröp nedåt flera decennier tidigare, till 25 ‰ redan vid början av 1800-talet i flera socknar i Österlen. Medan Löderups grannsocken Borrby fortfarande på 1870-talet hade en genomsnittlig nativitet på 30 ‰ av medelfolkmängden, var dödligheten samma årtionde nere i 18 ‰. Antalet döda i förhållande till anta-

let födda var så högt som 86 % i Löderup under tiden 1684—1740. Flera socknar i Frosta härad hade samma höga tal för dödlighet i förhållande till födelser från slutet av 1600-talet fram till 1746. I Löderup var detta relationstal 77 för tiden 1741—1800 och i grannsocknen Borrby 74 1801—1860, 65 1861—1920 och 70 för tiden 1921—1947. Det är sannolikt att folkökningen först och främst ägde samband med tillgången på livsmedel och därmed sammanhängande större motståndskraft hos barnen och hela befolkningen.

Bland utslagen av kulturell permanens, med livsformer från den feodala tiden, som levde kvar vid slutet av 1700-talet, måste vi konstatera att just de socknar som fortfarande dominerades av godsägarvälde präglades av tydlig retardation. Samma tendenser till likgiltighet för framtiden som i tidigare citerade uttalande om Själlands hoverityngda bönder spåras i skånska godssocknar såsom Bollerup eller Borgeby. Det är möjligt att mycket av det feodala mönstret med hård exploateringsgrad, med hunger, brist och sjukdom ständigt på lur, med stark gemenskap med de närboende men förkrympt slätkänsla, med inriktning mer på stundens glädjeämnen än på framtidsplanering samt med hög nativitet i förhållande till antalet fruktsamma kvinnor präglade husmansfolkets livsstil ännu ett och ett halvt sekel efter det att en rationalistisk och statusmedveten ideologi börjat vinna insteg bland bönderna.

När släktens roll för bönderna blev allt större under loppet av 1800-talet hängde det ihop med behovet att avgränsa sig gentemot den stora massan av husmansfolk, torpare och småbrukare, som ju dock bör ha härstammat från samma 1600-talsbönder som hemmansbrukarna. Man jämföre med präst- och köpmanssläkterna under den

feodala tiden och *deras* strävan att avvika från allmogen. Men släktrelationerna kan också ha förstärkts på samma gång som byalagsgemenskapen övergavs, gårdsarealen blev arronderad och bönderna fick möjligheter att köpa och sälja jord. I Löderups och Hagestads byar påbörjades enskiftet, som senare övergick i laga skifte, 1819, resp. 1829. Skiftet medförde inte någon dramatisk sprängning av i vart fall Hagestads by, där bara drygt hälften av gårdarna flyttades ut ur radbyn. Men den gemensamma planeringen och den samtida verkställigheten av åkerbruket bortföll, liksom det samfällda betet på trädsvången. Bondgården blev så än mer en sluten ekonomisk enhet, som i varje enskilt fall brukade ha under sig fyra eller fem husmanshus eller torp. På 49 gårdar med 52 hushåll i Hagestad 1870 fanns det 251 husmans- och småbrukarhushåll. Befolkningstrycket hade under 1800-talet lett till stora uppodlingar och tillkomsten av en stor klass av småbrukare, som hade nätt och jämnt så mycket jord och kreatur att de kunde klara de arbetslösa säsongerna. När det slutande 1800-talets bonde blev delaktig av penninghushållningen och fick regelbunden avsättning för mjölk och smör samt slaktdjur, övergavs många hemtillverkningar och kläder och bostad blev präglade av liknande stil som för stora grupper av urbana köpare. Yrkesdifferentieringen i samhället i stort ledde till likriktning av konsumtionen. Det är betecknande att t. o. m. agrarbyn Hagestad 1870 hyste 21 hantverkare med 3 gesäller. År 1694 hade enbart kyrkbyn Löderup haft 4 hantverkare, och det ansågs då för tiden mycket. Märkligt nog uppgick dock de registrerade hantverkarnas andel av totalbefolkningen till i stort sett samma procenttal under hela den undersökta perioden.

De omstruktureringar av hushållet som kunde skönjas redan på 1700-talet blev accentuerade mot slutet av 1800-talet. Hemmadöttrarna behövde inte delta i grova göromål i samma utsträckning som pigorna. Bondens familj började utkristalliseras som en egen gruppering. Ibland inredde man ett särskilt matrum för tjänstefolk och säsongarbetare, den s. k. folkastugan. Den var funktionellt en differentiering av dagligstugan. Här satt drängarna ett par timmar om kvällarna, innan de gick och la sig i sina oeldade kammare. Pigorna satt i samma rum och spann ullgarn (1880-tal). Bondfolket åt nog ofta med tjänstefolket i folkastugan till vardags, åtminstone middagsmålet.

En annan differentiering av bostaden bestod i att man inredde särskilda sängkammare åt husbondfolket och deras små barn. Det började ske decennierna omkring 1900. Den gamla sovgemenskapen i stugan bröts nu, och pigorna fick oftast sitt sovrum i folkastugan. Drängkammaren låg alltså länge intill stallet, oeldat, men såsom en sagesman skämtsamt tillägger "de hade alltid en piga hos sig". En meddelare såg pigorna gå nakna över gården till drängarna. På ett ställe fanns det bara en till hälften uppmurad vägg mellan pig- och drängkammare, "så att man kunde krypa över". På ett annat ställe hade drängen och pigan gemensam farstu. Drängen blev då svartsjuk, när han märkte, att pigan fick nattbesök av andra. Detta är bara glimtar från en förgången tid, då sexualiteten mellan ungdomen på gårdarna sannolikt inte omgärdades av alla de tabun, som prästerskapet fåfängt propagerat för, men som trängde igenom kanske först vid slutet av 1800-talet. Det ter sig visserligen motsägelsefullt att den utomäktenskapliga nativiteten i själva verket ökades snabbt under 1800-talet från

— i fallet grannsocknen Borrby — 4 % av alla födda på 1840-talet till 14 % under 1900-talets första årtionde. En sänkning kunde noteras först från 1940-talet. Det var sannolikt inte den sexuella friheten som ökades utan det var den sociala kontrollen som inte fungerade så bra längre, när rörligheten mellan socknarna ökades, kanske särskilt i samband med järnvägstrafiken. Tidigare hade faderskap snabbt uppdragats och drängen i fråga förmåtts att gifta sig med den "hävdade" pigan. De många oäkta barnen var ett tecken på att den gamla gemenskapen i byn och socknen höll på att upplösas.

Under perioden 1685—1709 var båda kontrahenterna i de ingångna äktenskapen till 70 % från samma by (75 fall av 107); till 6 % var den ena kontrahenten från grannbyn, till 17 % från en grannsocken (Valleberga, Hörup och Borrby) och till 6 % från Österlen utanför grannsocknarna samt till 2 % från annat område. Hundra äktenskap ingångna åren 1812—1820 representerade ännu mindre rörlighet. I det materialet var 77 % från samma by, 6 % från grannbyn, 12 % från en grannsocken, 4 % från Österlen i övrigt och 1 %, en urban person, från annat område.

Man frångick efterhand på 1890-talet och början av 1900-talet seden att äta ur gemensamt fat. Det ansågs för oaptitligt att sticka skeden i samma skål som "snusmalare" till husmän. Seden att förrätta sitt tarv ute på dynghögen blev också bortlagd i och med att man byggde särskilda avträden, "provitt" (privat), från omkring 1880 och in på 1900-talet, olika för olika gårdar. Endast på en stor gård som Hagestaborg byggdes det separat avträde, "folkhus", för tjänstefolket, medan husbondfolket hade ett finare avträde, dock även det försett med flera hål.

En meddelare berättar från sin drängtjänst 1890, att det nymodiga avträdet hölls låst, så att inte drängarna fick komma dit. De skulle sitta på gödselhögen som vanligt. Det var likadant i granngårdarna. Först omkring 1900 fick drängarna tillgång till inbyggt avträde, men där sprang mycket

rättor över sitsen, så drängarna satte sig för säkerhets skull med fötterna på sitsen — i den traditionella ställningen från dyngstacken. Före avträdenas tid gjorde orkeslösa gummor sitt tarv i illaren (eldrummet, "skorstenen") om de inte hade krafter nog att gå ut.

Bondfolket började på olika sätt manifesteras en kulturnivå som skilde dem från husmännen och andra obesuttna. Bonden kunde ägna mer tid åt sällskaplig samvaro på gästgivargårdarna. Hans roll som arbetsledare blev påtagligare och förmögnare bönder uppträdde med käpp, smorlädersstövlar, spetsbyxor och hund. De ekonomiska förhandlingarna med köpare av livdjur och spannmål lika väl som med säljare av maskiner och utsäde tog mycken tid under denna den privata företagsamhetens blomstring. Den relativa arbetsfriheten på gården innebar även att bonden kunde effektivare delta i planering för hela distriktets ekonomi. Många vägsamfälligheter, ångröskbolag och lantmannaföreningar bildades fr. o. m. 1890-talet och grunden lades för jordbrukets föreningsrörelse, som innebar en integration av annan dimension än byalagens. Lantbrukarna utförde mycket sådant utvecklingsarbete utan någon annan ersättning än de festliga sammankomster som det var sed att ordna efter varje rejält sammanträde.

Den betydelse som släktumgänget fick vid denna tid hängde troligen också samman med den ökade fritiden för bondfolket med hästar lediga för söndagsutflykter. Det blev intressant att besöka syskon eller kusiner i grannbyar och grannsocknar, när det kunde kombineras med en viss stass. De svartlackerade charabangerna och viktoria-vagnarna som förekom allmänt vid början av 1900-talet och som, parhästanspända, förde folk på släktbesök till varandra, visade att bonden hade blivit en patrons vederlike till söndags.

Här var det bondens familj som uppträdde; tjänstefolket fick stanna hemma. Bönderna kunde nu förverkliga en livsstil och en släktideologi, som hundra år tidigare varit förbehållen präster och ståndspersoner på landsbygden. För dem som måste gå, blev släktbesöken utombys sällsyntare och mindre festliga. En tröskeman i Vallby på 1890-talet hade ej sett sina föräldrar i Stiby, dit det var fem kilometer, på två år. När han gick för att hälsa på dem hade de honom ovetande flyttat till Ö. Nöbbelöv. I den självklara vardagstillvaron var dock grannkontakterna alltså centrala. Under denna tid, då järnåldern bröt in över lantbruket, blev ofta smedjan träffpunkten för alla bönder. Dit hade man alltid ärende om också bara för en bult.

Om man betraktar den starkt ökade betydelsen av släktförbindelser från slutet av 1800-talet som ekologiska utslag av den arbetsfriare situationen och de förbättrade rörelsemöjligheterna för bönderna och deras familjer, blir det möjligt att relatera de mångfaldiga uppgifterna om att man "förr räknade släktskap mycket längre bort" respektive att "slakten betydde mer förr än nu" till en bestämd historisk situation. I byar som Hagestad och Löderup blev naturligtvis exempelvis kusinskap och grannskap ofta identiska, och den bonde som hade velat förverkliga ett lika livligt umgänge med alla sina syskon och kusiner skulle ha storknat av slakten. De närmaste grannarna och de flesta släktingarna skulle visserligen bjudas på julkalas och till födelsedagar, men det regelbundna umgänget blev koncentrerat till några få släktingar som man av personliga skäl kände särskild gemenskap med. Släktideologien hade också en social dimension; man umgicks inte så mycket med andra än dem som hade en liknande status som den egna fa-

miljen. Den hade också en tydlig personhistorisk aspekt. Minnet av barndomssituationen spelade en stor roll för dem som var särskilt släktkära liksom den lokalhistoriska orienteringen var påtaglig med intresse för föräldrarnas och farföräldrarnas omständigheter när man kände viss identifikation med kusiner och sysslingar. Den utpräglade gravvårdskultur, som alltjämt präglar Löderups kyrkogård, utvecklades först under 1900-talet.

Den starka integrationen med dagliga sällskapliga och ekonomiska kontakter mellan grannar bröts inte genom skiftesreformerna. Vi finner att mycket av gemenskapen levde kvar vid slutet av 1800-talet, även om den hade uttunnats i förhållande till vid början av det herila skedet. De elva östligaste gårdarna i Hagestad hade omkring 1910 gemensam tröska och lokomobil. Vid jultiden hölls räkenskapsstämma med efterföljande gille, vart år i en ny gård i tur och ordning. Det rådde också en traditionell sammanknytning mellan husmansfolket och gårdarna. Från början av 1890-talet berättar August Mattsson, Borrbý, att massor av mat gavs bort, varvid mottagarna fick brödkvalitet alltefter "de stod höjt till". Till stora julbaket hade redan i början av november två tunnör råg (120 kg) och en tunna vete körts till väderkvarnen för att dels sammalas, dels florsiktas. Man bakade ett bak med grovt rågbröd, ett bak hemsiktat s. k. sursött bröd, ett bak florsiktat rågbröd och ett bak vetebröd. Kaffebröd bakades av ångkvarnsmjöl. Mängder av bröd behövdes så att strömmen av mattiggare som kom till högtiderna ej skulle bli utan. Alla husmanskvinnor, vilkas män haft säsongarbete på gården, samt även skräddarens och skomakarens hustrur, gjorde sig sådana dagar ärende till gården med en mjölkspann i handen för att köpa handskummad mjölk. När de lämnade stället hade de alltid ett extra knyte i handen. Tjänare och tröskmän fick alla s. k. julmat att ta med hem till föräldrar och hustru. Den bestod av en kaka siktbröd av vardera sorten plus saltat och kokt svinkött och saltat och torkat lammkött. Fattiga änkor som drog sig fram med spånad och strumpstickning och fick understöd från kommunen i form av säd kom till gårdarna och fick inte gå tomhänta därifrån utan trakterades med brödiskivor av ett par sorters bröd samt någon köttbit. Men bröd var också betalning för utfört arbete. De husmanskvinnor som spann för "pungabröd" fick ett bröd för ett lispund garn.

Också inom hushållen dröjde sig mycket kvar av den gamla gemenskapen och gemytligheten, till vil-

ken det flitiga ätandet och supandet säkert bidrog. Far kom ut och bjöd på kaffegök vid dikesrenen. Hemmasonen fick alltjämt ligga i drängkammaren för att inte "bortklemas" (1890-tal), och hemmadöttrarna fick delta i mjölkningen av korna. Man skämtade mycket under arbetet och på vilodagarna. Och tjänstefolket skulle gå med i kyrkan var söndag. Den hierarkiska ordningen stod på sin höjdpunkt, vilket ju också innebar att envar accepterade sin status. Detta var en förutsättning för att gemenskap ändå kunde förverkligas på en annan levnadsnivå. Vid de gemensamma måltiderna på en gård i Hagestad på 1910-talet skulle, nedanför husfadern, sitta förste drängen, andre drängen och tredjedrängen i noga upprätthållen rangordning. Nedanför dem satt ryktaren. På motsatta sidan av bordet satt största jungfrun och minsta jungfrun. Barnen fick stå nederst vid bordet. Först när man konfirmerats, fått klocka och långbyxor var man karl och fick sitta vid bordet.

C. *Det nukleära skedet*

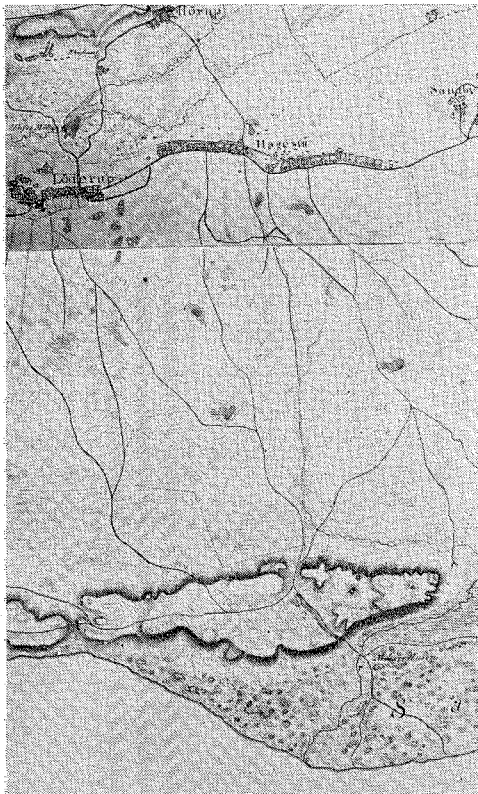
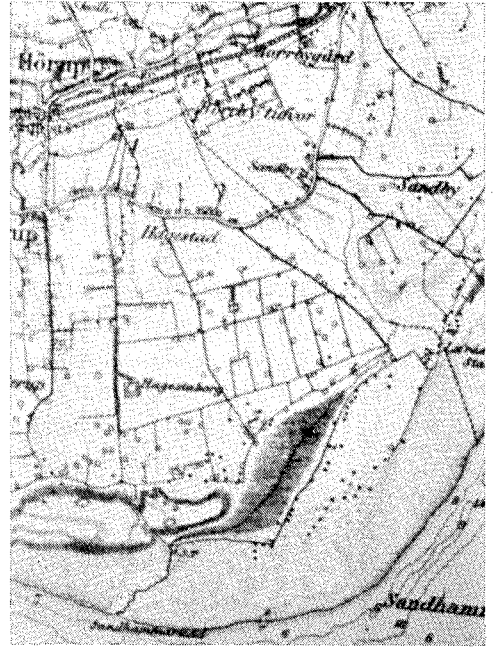
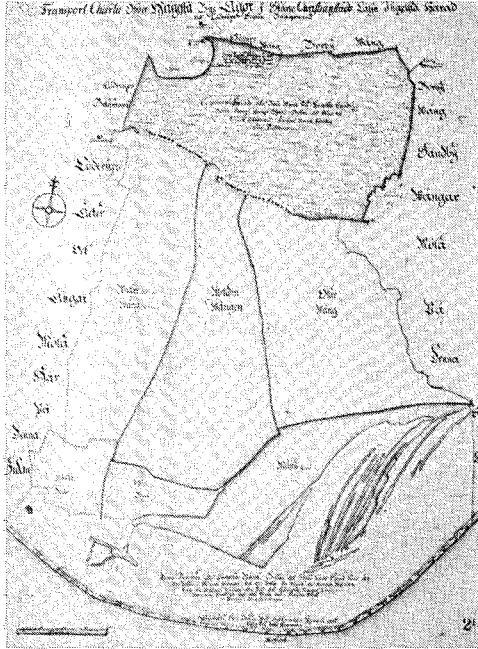
Om en sida av gårdshushållningen under 1700- och 1800-talen utgjordes av det ökande ekonomiska utbytet med städerna, så blir i än högre grad 1900-talets situation för lantbrukarna obegriplig om man inte ser den som del i ett större ekologiskt sammanhang. Bonden vid 1900-talets början var som en kung på sin gård, och man använde också allmänt uttrycket "den och dens regeringstid". Men om drängar och pigor omkring 1890 gick omkring och hörde sig för om ny plats, måste husbönderna omkring 1905 själva höra efter när de skulle skaffa nytt tjänstefolk. Det började så smått bli arbetstagarens marknad. Man fick så småningom hålla till godo med 17—18-åringar (A. Mattsson). Det kan ha varit i ett övergångsskede. De organiserade lantarbetarna är naturligtvis en kvalificerad arbetskraft, t. ex. i form av traktorförare eller ladugårdsskötare. Medan förr en dränglön utgjorde en obetydlig del av gårdens omsättning (år 1882 på en gård i Salarp, Vallby s:n, 137 kr av en årsomsättning på 14 525 kr), har det numera

blivit så att en ladugårdsskötares lön har tagit hela överskottet vid mjölkproduktion (1960-talet).

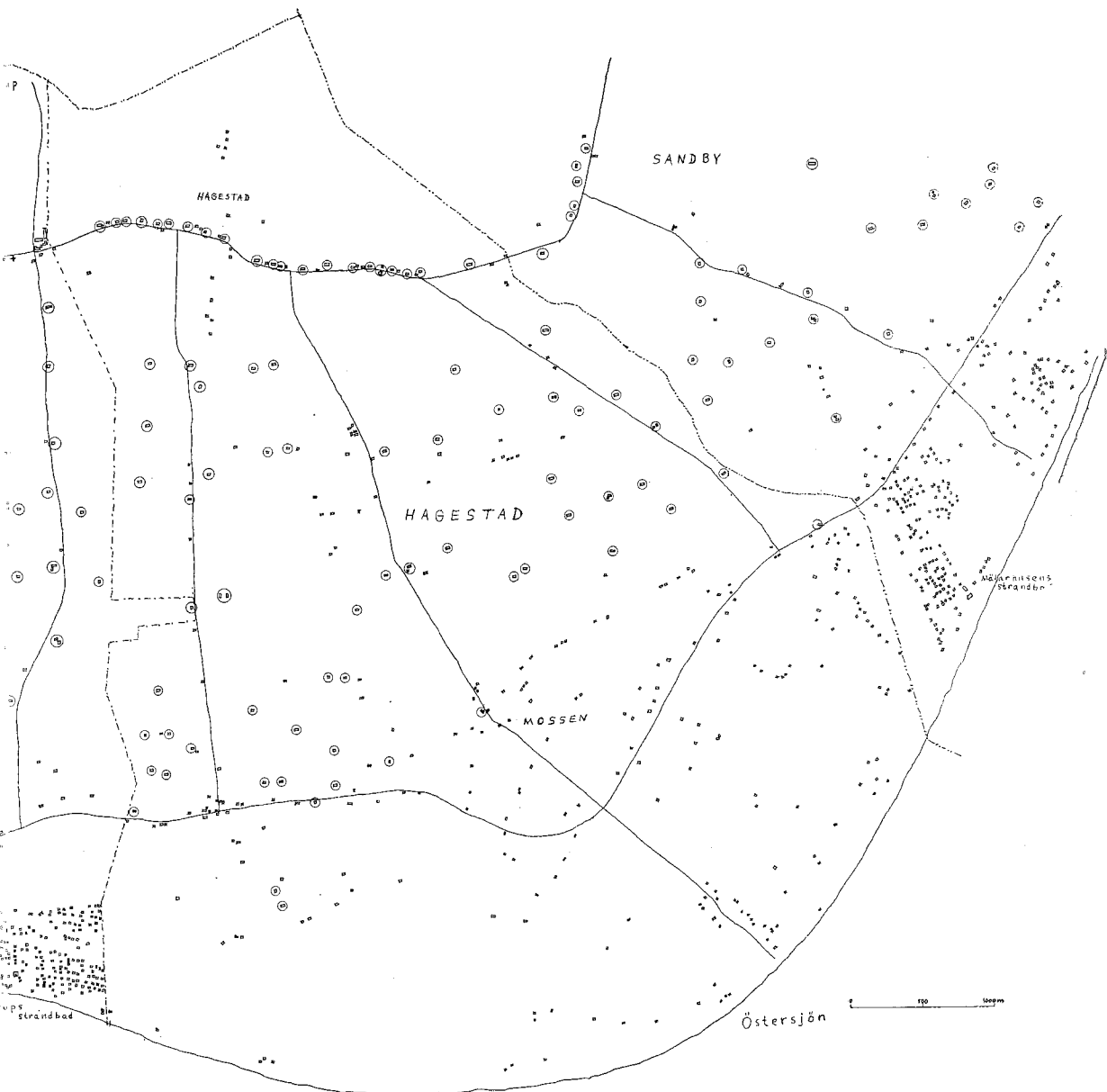
De flesta gårdar drivs nu kreaturslöst, avseende nötkreatur i traditionell bemärkelse, men några har specialiserat sig på uppfödning av gödsvin eller biftdjur (ungnöt) eller broilers. Värphöns var också en binäring på 1950-talet. Hagestaborgs stora ladugård i två plan utnyttjas nu för uppfödning av 28 000 gödkycklingar i varje sats. Den arrenderas av det multinationella Ivo Food AB med integrerade produktionsled och separat anställd arbetskraft helt utanför gårdens kontroll. Det finns numera (1974) fyra lantarbetare i Hagestad men inget hembiträde. Bara enstaka okvalificerade städfruar förekommer. Karl Marx skulle inte kunna tala om någon exploatering av arbetstagarna numera från "storböndernas" sida. Bonden har i stället måst börja arbeta igen i företaget-lantgården. Den huvudsakliga inriktningen är otvivelaktigt på den areella produktionen, som av tradition har varit mannens viktigaste uppgift. Anknytningen till jorden är därför alltjämt väsentlig, också på så sätt att byggnaderna ligger i direkt anslutning till åkrarna. Detta blir särskilt markerat i Hagestad, där det fortfarande ligger 20 gårdar i rad längs bygatan-landsvägen. Härtill kommer, i mitten av radbyn, en f. d. gård där det har varit handelsbod alltsedan 1834 och en bredvidliggande fastighet som tidigare inrymde spinneri och, senare, lanthandel. Samtidigt finns det 36 gårdar, motsvarande 25 gamla nummer, som flyttats ut från byhemmet men som hör till Hagestads jordeboksenhet. Man kan således här studera för- och nackdelar med bysplittringen med båda alternativen bevarade och folks inställning till dem från vardera utgångspunkten.

Det är väsentligt, att den typiska bondgården i Hagestad, numera i genomsnitt på 50 tunnland (25 har), fick fortbestå som ekonomiskt bärkraftig driftsenhet trots det starka tryck som jordhungern hos de proletariserade folkskikten på 1800-talet utgjorde. Från och med 1880-talet har utflyttningen från socknen inneburit en kontinuerlig folkminskning, som särskilt har drabbat Hagestad som är mer renodlad landsbygd. Husmansfolket gjorde en ofantlig insats genom uppodlingsarbeten under 1800-talet. Resterna av deras bebyggelse och smågårdar återfinnes nu norr om Hagestads by i de s. k. Tuvorna samt söderut i den s. k. Mossen. Oavsett om det var orättvist med husbondeväldet, betydde den relativa storleken av gårdarna att det fanns möjlighet till investeringar i maskiner, täckdikningar och ekonomihus, så att den bestående gården kunde bli en effektiv produktionsenhet, när specialiseringen under 1900-talet efterträdde den allsidiga självhushållningen. Driften kunde manövreras av en oberoende företagare, som satte in hela sin kapacitet på uppgiften, och som inte tvekade att arbeta hårt eller ta risker för att nå ett vettigt ekonomiskt resultat. En sådan entreprenörmentalitet på det lilla planet har, paradoxalt nog, förenats med en lika genomgripande kollektiv organisation på det interlokala planet, så att praktiskt taget allting som bonden producerar säljs genom jordbrukets föreningar, som tar hand om spannmål, betor, potatis, mjölk, ägg, skogsprodukter, slakt- och livdjur, oljevaxter, fröer och konserverväxter. Kapitalrörelserna är också till stor del kanaliserade inom lantbrukets ekonomiska föreningsrörelse genom Sveriges allmänna hypoteksbank och jordbrukskassorna. Hela denna ofantliga kooperativa organisation har väl att märka inte skapats av några

1—4. Kartor över bebyggelsen i Hagestads by, Löderups s:n, Skåne 1732—1971.

1. Sammanfattningskarta, "transport charta", 1732. Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle.
2. Avsnitt ur 1816 års s. k. rekognosceringskarta. Rikets Allmänna Kartverk, Vällingby.
3. Avsnitt ur Generalstabens karta över Sverige, 1861 i skalan 1: 100 000.
4. Hagestad 1971. Förenklad kopia av avsnitt ur ekonomiska kartbladet, ed. 1, jan. 1974. Endast boningshus är inritade. Bondgårdar har markerats med cirkel runt husbeteckningen. Några mindre gårdar på 5—10 tunnland har också medtagits. Övriga hus representerar småställen och s. k. undantagshus samt vidare rester av husmansbebyggelsen vid Mossen och sommarstugor.

De fyra kartorna illustrerar i hög grad kulturens permanens och förändring. Den första kartan (1732 års) motsvarar i stort sett det feudala stadiet då de flesta människor inhystes i gårdarna. Dock fanns det redan då två frälse och fyra krono gatehus samt två ryttare-hus och "eljest åtta små hus på gatan eller fäladen . . ., som inom få år tillbaka på kommun mark med bymännens minne och vetskap [är] uppsatte av avdankade ryttare, byns fäherdar, vånga vaktare och dylikt folk". Den andra kartan, från 1816, med lika stora antal tecken för gatehus som för gårdar (48), representerar i stort sett samma situation som sammanfattningstabellens år 1771, eller det första stadiet av

separeringen mellan besuttna och obesuttna. Den tredje kartan, från 1861, visar de oerhörda nyodlings- och omflyttningsprocesserna under förra delen av 1800-talet, då det fattiga "potatisfolket" förvisades till kanterna av den ofruktbara Mössen innanför Sandhammaren men då även många småbruk uppstod söderut. Den senaste kartan (1974) representerar habitationsmässigt förvånansvärt få förändringar, utom i vad avser den explosionsartade exploateringen av de gamla sterila strandpartierna för sommarhus. Löderups församling hyser omkring 5 000 inv. sommartid mot 1 070 vintertid.

statliga byråkrater eller urbana specialister utan emanerar från böndernas egna initiativ och frivilliga sammanslutningar. Det är på denna punkt man har anledning att betrakta "bondepatronerna" som led i en sekulär process; utan en viss ekonomisk marginal vid början av 1900-talet skulle bönderna ha kunnat hamna i privata kreditgivares händer som skedde i t. ex. Polen. Frånvaron av det feodala förtryck, som var så påtagligt i Östeuropa ännu under andra hälften av 1800-talet, var naturligtvis en utslagsgivande faktor för ett självständigt bondestånd över huvud taget! Också den uppfostran som skett genom kyrkan alltsedan 1600-talet torde ha spelat sin stora roll för framväxten av en självständig bondekultur och — senare — för att en sådan "klass" av välutbildade, effektiva specialister som 1970-talets Hagestadsbönder representerar, skulle uppstå. När vi 1957 gjorde en exkursion med studenter till en gård i Hagestad anmärkte en amerikansk deltagare som arbetade inom USA:s utrikesdepartement: det är som att träffa en regeringsmedlem. Det var en förstklassig föreningsbonde vi besökte.

I sista upplagan av *Encyclopaedia Universalis*, Paris 1968, framhålles som exempel på avancerad jordbruksteknik, att man på Canadas prärier får en avkastning av 12,5 deciton vete per hektar. I Löderup räknar man med en normal avkastning av 55 deciton (upp till 60 dt) vete per hektar. När man började införa amerikanska skördetröskor till Skåne visade det sig att de inte tålde sådana kvantiteter säd som här höstas. På kolchosen Borjets ("kämpen") 70 km sydöst om Moskva som jag besökte 1957 hade man uppnått resultat jämförliga med de kanadensiska, 11,2 deciton vete per har.

De husmän, som vid slutet av förra seklet skulle kunna ha fått jord, om man hade styckat gårdarna, flyttade snart till stationssamhällen och städer, och omställningen blev säkert mindre smärtsam, när man inte hade belastningen av att äga

jord. — Det var inte skiftesreformerna som gjorde slut på den sociala integrationen på landsbygden. I många stycken kvarlevde den som vi sett vid slutet av 1800-talet. Det tvära avbrottet skedde däremot för de husmän och hantverkare som flyttade till städerna — eller till Amerika. Det var för dem som olika folkrörelser blev en ersättning för gemenskapen i hembygden. En sådan organisation förutsatte också en viss grad av folkbildning. Inom den agrara sockenvärlden skedde upplösningen av integrationen mellan grannar långsamt, först under 1900-talet, av komplicerade ekologiska skäl. Utflyttningen av det ena produktionsmomentet efter det andra från de självhushållande lantgårdarna och byarna under industrialiseringen fr. o. m. 1870-talet betydde att varorna kunde tillverkas billigare i fabriker. Enbart av den anledningen blev lantushållen mindre. Men viktigast var att penninghushållningen innebar att industriarbetarna kunde få sin lön i kontanter, vilket framtvängde samma betalningssystem inom lantbruket. Eftersläpningen på bondgårdarna av specialisering och penninghushållning gjorde det särskilt kännbart med kontantlöner, trots att jungfrur och drängar utgjorde en utpräglad låglönegrupp. Här fanns en annan anledning till reduktion av antalet tjänstefolk under 1900-talets första decennier. Penninghushållningen och den företagsekonomiska kalkylen betydde dessutom att man måste bli nogare med vad man gav bort och att de hjälpsökandes obligationer gentemot lantgården ur arbetssynpunkt bortföll. Det personliga beroendet av grannen i fråga om arbetshjälp, varubyten, dragare och redskap kom att utgöra en belastning, som man önskade frigöra sig ifrån, när tjänsterna mer blev värderade i pengar och när man blev in-

ställd på att räkna företagsekonomiskt i alla sammanhang. Det var i denna situation som många som var vana vid en äldre tids generositet och gemenskap reagerade med invektiv som "snåla bönder" eller "ogina högfärdiga grannar" mot dem som tänkte mer än normalt på sig själva. Det förekommer numera ingen samverkan alls mellan grannarna i Hagestad i vad avser de medelstora och större gårdarna. Endast mindre gårdar på 20 tunnland praktiserar ett visst samarbete i fråga om dyra maskiner. Oberoendet betraktas både som en ekonomisk fördel, så att man kan sköta driften helt efter vädrets och markens betingelser för ögonblicket, och som en viss statusfaktor. Maskintillverkningen för lantbruket har ju också anpassats efter den rådande tendensen att betrakta den enskilda lantgården som företagsenhet. De produktionsresultat som uppnås vid denna driftsform jämfört med kollektivjordbrukens i Östeuropa jävar inte antagandet, att den för närvarande är ekonomiskt gynnsammast. När det personliga samarbetet med närboende uppfattas som en belastning inom alla samhällssektorer är det inte underligt om bönderna förverkligar samma princip och ser oberoendet som en sorts frigörelse. Man kan betrakta det funktionella sambandet mellan extremt negativ grannsamverkan och extremt positiv interlokal ekonomisk samverkan som uttryck för en avancerad social-ekonomisk struktur i jämförelse med landsbygden på andra håll i världen. Det är dock möjligt att den personliga gemenskapen och det lugnare tempot i en tidigare situation hade andra fördelar och att den värdering som ligger bakom bedömningen av situationen i Hagestad som avancerad inte behöver vara absolut. Husdjursskötseln kan ju drivas fabriksmässigt utan arealanknytning. Åker-

bruket däremot kräver naturligtvis en spridning av arbetsinsatsen. De glest liggande gårdarna — det gäller för Hagestad endast i begränsad utsträckning — svarar mot den arrondering, den avrundning av åkermarken som ansågs ekonomiskt mest fördelaktig alltifrån Jakob Faggots tid. Med de tekniska hjälpmedel i form av elström, telefon, vägar och bilar som nu står till buds har nackdelarna med ensamboendet kunnat vändas till förmåner, och den övervägande inställningen är att det är ett privilegium att få bo för sig själv. Det är numera svårt att konstatera någon som helst skillnad i attityder och beteende mellan dem som bor kvar i byhemmet och utflyttarna.

Närboende utgör — med nedan angivet undantag — ingen anledning för sällskapligt umgänge. I fråga om dialekten anges att det snarast är i det avsidet belägna f. d. husmansområdet "Mossen" som en del ålderdomliga uttryck har bevarats. Å andra sidan är otvivelaktigt en viss allmän traditionalism märkbar i den nuvarande situationen i Hagestad. Kyrksamheten är jämförelsevis stor med ett fyrtiotal åhörare varje söndag. Man värdar gravarna synnerligen pietetsfullt. Inställningen till döden är gammaldags realistisk, och det händer att man ordnar med gravplats redan i livstiden.

Senast någon byggde ny bostad var 1921. Man säger sig trivas med de gamla husen och att ha lågt i taket. Invändigt har man moderniserat och alla har W.C., badrum, elspis, rinnande kallt och varmt vatten, kylskåp och frys. Den största moderniseringen har dock skett med ekonomihuset, med t. ex. automatisk utgödsling och utfodring — så länge man hade kreatur. Man bildar gilleslag med jämställda grannar inom socknen. "De östre" vid bygatan har mer direkta grannkontakter och brukar träffas mangrant var månad för att ha trevligt. Seden började med att man skulle dela på månadens mjölkpengar från mejeriet. Förr hade man också gemensam tjur. Numera fortlever föreningen "Tjurens minne". Man spelar kort och tar en gök och ordnar gemensamma måltider. "De västre", som bor närmare kyrkan, anses vara något mer religiösa.

Det förekommer inte, att en gård delas. Däremot arrenderar grannen i några fall

en gård utan brukare. Man säljer inte heller till "utanbyas folk". Grannar har ju laglig förköpsrätt, när en gård blir till salu. Bönderna i Hagestad är mycket medvetna om sina förfäder. Det råder en stark patriokal tendens. Hustrurna har under de sista decennierna flyttat in också från avlägsna orter, något som anges ha haft betydelse för införandet av nya seder.

Sockengemenskapen lever således kvar också när det gäller umgänget, och den sekelgamla motsättningen till "Borrby badare" är en realitet. Utbildningsnivån är hög, och alla lantbrukarbarn förväntas "ta studenten". Det innebär också att de flesta ungdomar flyttar bort till städer. De som stannar kvar för att driva lantbruk får stora problem med arvsskatten, som belastar företaget-lantgården med avgifter för att den nye bonden övertar värden som företrädaren har sparat. Den fiskala ideologin betraktar gården som en form av privat konsumerbart kapital, liksom t. ex. en villa, i stället för som en samhällsnyttig rörelse. Den gård, där innehavaren lever ett kort liv, blir också svårare belastad än den där bonden lever länge. Nödvändigheten att utföra juridiska manipulationer för att undgå för kraftig arvsbeskattning placerar Kronan i en motsättning till gårdsbrukarna, som erinrar om den gamla feodalismen. Investeringsmöjligheterna blir givetvis på motsvarande sätt begränsade. Den andra svårigheten vid gårdsövertagande består i utlösningen av eventuella syskon. Man brukar därvid inte utgå från gårdens saluvärde i en öppen marknad utan från det lägre taxeringsvärdet. Men den nye bonden får under alla omständigheter stora skulder och räntor.

Det gamla släktumgänget med syskon, kusiner och sysslingar, oftast inom socknen, har konkurrerats ihjäl av de otaliga nya

kontakterna med yttrevärlden i bilens, telefonens och televisionens tid. De flesta har numera två bilar, varvid hustrun och ungdomarna behöver den ena. Kvinnorna som på 1920- och 1930-talen var hemmafruar, vill numera inte vara enbart lantbrukarhustrur utan skaffar sig ofta — när småbarnspassningen är över — jobb på kontor eller sjukhus. Den isolerade kärnfamiljen har helt efterträtt storhushållet men man kan iakta upplösningstendenser också inom familjen. Ungdomarna vill ogärna följa med på släktbesök och har sina egna kompisar. Gemenskapen blir inte densamma när hustrun har arbete utanför gården och disponerar egen bil.

Men kontakterna mellan familjemedlemmarna blir ändå intensiva genom den långa tid småbarnsvården tar samt den gemensamma fritiden och måltiderna utan något tjänstefolk närvarande. Föräldrarna av den unga generationen kommer sina barn mycket närmare, blir likställda, än som var fallet under en tid med strängare uppfostringsmetoder. Man tar sig ju också mycket mer tid för samvaro med barnen numera. Om det extensiva släktumgänget är på utdöende, sker desto starkare kontakter mellan föräldrar och utflyttade barn. Också de ingifta hustrurna upprätthåller kontakterna med föräldrarna, delvis också med syskon. Detta betyder att släktrelationerna har en väsentligt större spridning än för ett sekel sedan, då giftermålsrayonen inte var så stor. Själva den interhumana ekologiska situationen är också radikalt förändrad. Det finns inte ett flertal vuxna på gården att ty sig till eller nojsa med för barn och ungdom. Barriärerna gentemot grannarna har blivit större, vilket gör de interna relationerna inom familjen starkare. Man identifierar sig med de egna barnen, och den gamla granngemenskapen blir

så utkonkurrerad. Maskinerna kräver inga medmänskliga hänsyn som drängar, husmän och andra bönder i byn. De gilleslag som upprätthålls baseras på fritidsintressen, inte på gemensamt utförda arbeten. Man blir därmed oberoende i sin privata livsföring på ett påtagligt nytt sätt. Kontakterna med vänner och släktingar upprätthålls lätt genom telefonen, också över långa avstånd.

Jag har märkt en tendens att de unga som övertar gården inte behöver överta också bostaden efter fadern. Man låter i stället föräldrarna eller den överlevande av dem sitta i orubbat bo med sina möbler och

prylar, medan den nye bonden flyttar in i en villa, som kan ha byggts för undantagsfolk i en tidigare generation. Föräldrar och gifta barn lever dock som regel inte under samma tak. I en del fall flyttar de gamla till staden eller till stationssamhället.

När jag kallat den här studien strukturell menar jag att huvudintresset har inriktats på det mänskliga "landskapet" vid olika tidpunkter och att förändringsprocesserna inte har behandlats. Jag tror att en interhuman ekologi — hur relationerna med andra människor gestaltas och organiseras — innebär en fruktbar problemställning.

Meddelare:

Sten Carlsson, prästgården, Löderup, f. 1924.

Sigrid Lindberg, Simrishamn, f. 1901.

August Mattsson, Borrby, f. 1874.

Bengt Erik Nilsson, Lillehem, f. 1938.

Joel Nilsson, Hejdedal, f. 1900.

Knut Nilsson, Hallsberg (Sjöbo), f. 1914.

Kaj Nilsson, Hagestads gård, f. 1943.

P. R. Pettersson, Hagestads lanthandel, f. 1913.

Sigfrid Svensson, Lund, f. 1901.

Per Tufvesson, Hagestad 48, f. 1910.

Theodor Tufvesson, Hagestaborg, f. 1905.

Summary

The composition of households in a Scandinavian village through 300 years (Hagestad, parish of Löderup, in south-eastern Scania).

A study in historical structuralism.

The paper is an attempt to explore the pre-classical peasant society before the 18th century, with examples from Scania and Denmark, as well as to define the specific ecological situation, favourable to the unfolding of kinship ideology and behaviour among the peasants (18th and 19th centuries). Frequency of contacts between people, as in the household, is stressed as more important than the contacts in an imaginary consanguinal group as the family — which did not exist as a

separate entity before the present times. Three chronologically different structures are being distinguished: the feudal stage, the era of master-servants relations stage and the nuclear stage. The big population of cotters during the era of master-servants relations stage seems to have originated among the peasants. The cotters represented both a conservative and a latent revolutionary factor in the peasant society.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Allan T. Nilson: New Sweden, Maine. Förändringar och karakteristika hos svensk-ättlingar under jämförelse med några andra etniska grupper i Nordöst-Amerika (i: *Unda Maris* 1973—74, s. 189—277). Sjöfartsmuseet. Göteborg 1975.

På en undanömd plats, där man knappast väntat finna en dylik artikel — i den av Föreningen Göteborgs Sjöfartsmuseum utgivna årsskriften *Unda Maris* — möter man ett intressant bidrag till den svenska emigranthistorien. Det är museichefen fil. dr Allan T. Nilson som här redovisat resultatet av en fältundersökning som han år 1969 företog i en svensk invandrarkoloni i nordöstligaste hörnet av Förenta staterna, samhället *New Sweden* i nordöstra hörnet av staten *Maine*. Dit inflyttade år 1870 ett antal svenska familjer, inalles 51 personer, för att odla upp ett skogigt ödeland och där finna sin bärgning. Området hade gratis upplåtits åt dem genom förmedling av den bekante *W. W. Thomas jr*, senare minister i Sverige och mest känd för sin mycket lästa bok om hans minnen från Sverige: *Från slott till koja*.

Förf. intervjuade under sitt besök i *New Sweden* ett stort antal personer som antingen själva ägde minnen från den äldre tiden eller kunde förmedla traditioner från pionjärepoken. Inte mindre värdefullt var att han lyckades uppspara åtskilliga fotografier, som belyste livet i kolonien för ett halvsekel sedan, och att han själv flitigt använde kameran för att dokumentera nutiden. Som en bakgrund till sina egna fältundersökningar börjar förf. sitt arbete med att återge prof. *Helge Nelsons* skildring av *New Sweden* sådant det var 1925 och red. *Sven Åhmans* reportage från platsen år 1949. Därmed har han fått en så att säga utvecklingsaspekt på de nuvarande förhållandena.

Därefter redogör förf. i tur och ordning för sina sagesmän (skönt att förf. inte infört den osvenska och onödiga termen "informant"!), för sin frågelista och en summering av svaren samt för föremåls- och arkivbeståndet i ortens välförsedda museum. För att bättre kunna karaktärisera den svenska kolonien har förf. gjort några

kortfattade jämförelser med livet bland andra folkgrupper i närliggande bygder. Det är danskar, skottar, finnar, ryssar och t. o. m. tibetaner! Till sist sammanfattar förf. sina synpunkter på brytningen mellan gammalt och nytt och på vad förändringarna inneburit för den svensk-amerikanska kolonien.

Arbetet utgör sålunda en s. k. case-study, där huvudvikten lagts vid att uppspara så många och goda vittnesbörd som möjligt om utvecklingen i ett svensk-amerikanskt immigrantsamhälle under ett sekel. Värdet ligger främst i det utförliga och vederhäftiga material som här blivit insamlat och som för all framtid äger ett bestående värde. En kyrkohistoriker måste emellertid beklaga att förf. ägnat så liten uppmärksamhet åt en viktig sektor inom koloniens hundraåriga tillvaro: det religiösa folklivet och dettas utveckling och förändring under det gångna seklet i Amerika. I det svenska samhälle som emigranterna lämnade var ännu stat och kyrka, borgerligt och religiöst så intimt sammanvävt att man kan tala om en religiös enhetskultur. Hur detta organiska samliv, ett slags symbios om man så vill, gestaltades och utvecklades under de nya förhållandena i Amerika — det är ett intressant etno-sociologiskt problem, väl värt att i detalj undersökas. Prosten *Jan Redin* har i en uppsats i den stora *Långasjöboken* (rec. i *Rig* 1968 och upptagen i förf:s litteraturförteckning) på ett mönstergillt sätt visat hur den svenska hustavle-ideologien, om jag får kalla det religiösa arvet hemifrån så, gestaltades och småningom förändrades bland svenskarna i Minnesota. Här var det inte "nyheten som kom till bygden" utan bygden som kom till nyheterna.

Det är tyvärr notoriskt att många folklivsforskare betraktar det religiösa folklivet som en sorts specialitet och därför anser sig fritagna från att i sina etno-sociologiska undersökningar taga hänsyn till denna faktor i det äldre samhällets liv. (*Sven B. Eks* etnologiska studie över *Nöden* i Lund utgör ett berömvärt undantag, manande till efterföljd.) Mest uppseendeväckande är väl att en nyligen utgiven — och godkänd — doktorsavhandling med den kuriösa och föga upplysande titeln *Sötebrödet*, som sökt skildra en jugoslavisk koloni i Sverige, därvid helt underlåtit

att undersöka vad det starka grekisk-ortodoxa arvet betytt för deras livsföring och samhällssyn här i det lutherska Sverige. Utan kännedom om detta grundläggande inslag i jugoslaviskt folkliv kan man helt enkelt inte förstå den jugoslavisk-svenska koloniens etno-sociologiska struktur.

Trots den begränsning som ovan antytts utgör Allan T. Nilsons fältundersökning ett både intressant och värdefullt bidrag till den svenska

immigrationens historia i Amerika. Som förf. själv påpekar, tarvas det emellertid fler case-studies av liknande slag, innan man kan skönja den stora syntesen. Av särskilt värde är att förf:s rikhaltiga material (intervjuer, fotografier och excerpter) finns tillgängligt för kommande forskare i Göteborgs museums arkiv.

Hilding Pleijel

KORTA BOKNOTISER

K.-G. Selinge: Fångstgropar, Jämtlands vanligaste fornlämningar. Fornvårdaren 12. Östersund 1974, 39 s., ill.

Främst genom Ernst Mankers och Ørnulf Vorrens forskning har kunskap vunnits om de omfattande anläggningar av gropar och stängsel för fångst av vildren, som i stort antal uppträder i de norska och svenska lappmarkerna. Att motsvarande anordningar varit i bruk i de nordsvenska landskapen för älg bland den bofasta befolkningen har man känt till i första hand från några äldre lantmäterikartor, där de varit in-tecknade. De har betraktats som en värdefull tillgång och jämförts med andra nyttigheter.

Som sensationella måste man däremot betrakta fynden av ett otal rester av sådana fångstsystem, som under de senare åren gjorts i samband med riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar, främst i Jämtland men också i närliggande landskap, ned till övre Dalarna och Värmland. Dessa inventeringsarbeten har för Jämtlands del stått under ledning av antikvarien Klas-Göran Selinge och han har nu i en liten mycket informativ skrift preliminärt redogjort för undersökningarna.

Jämtland är också det landskap, från vilket man känner det största antalet fångstgropar eller nära 9 000 av sammanlagt nära 20 000 registrerade sådana. Trots att det är länge sedan dessa gropar var i funktion har inte så litet genom noggranna iakttagelser kunnat utläsas om deras konstruktion och verkningssätt. Något har också kunnat hämtas ur ännu kvarlevande muntlig tradition och ur äldre litteratur. Ofta ingår groparna i större eller mindre system, av vilka förf. nämner ett i Lits socken med 43 gropar inom ca 600 m längd. Vanligen var dock systemen, beroende på terrängens beskaffenhet, inte så vidlyftiga. Av de mellanliggande stängslen, som varit byggda av trä, har som naturligt är, praktiskt taget inget blivit bevarat.

Groparnas datering är ännu inte fullt klarlagd. De C 14-bestämda prov som tagits visar en spridning inom drygt 3 000 år från 1800 f. Kr. till 1600-talet e. Kr. Förf. gör till slut några försiktiga reflexioner om gropfångstens sociala bakgrund. Han anser att i varje fall de större systemen knappast kan vara verk av enskilda fångstmän utan förutsätter något slags samverkan. Ekonomiskt måste fångsten antas ha byggt på avsättning av hudar och horn. Även om metoderna togs i bruk också inom den bondekultur som började sprida sig i området under det första halva årtusendet av vår tideräkning, hörde de ursprungligen hemma i en åldrig fångstkultur, om vars närmare karaktär vi ännu är mycket ofullständigt underrättade.

Selinge betonar att dessa norrländska fångstgropar inte bör förväxlas med Syd- och Mellansveriges varggropar, som i stort sett torde ha kontinentaleuropeiska anor. Även dessa fångstanordningar, särskilt avsedda för rovdjur, som för mer än 40 år sedan översiktligt behandlades av Sture Lagercrantz (Ymer 1933), skulle nog vara i behov av en ny översyn. Åtskilligt material har tillkommit och även perspektivet har i viss mån blivit ett annat.

G. B.

Hans H. Worsøe: Slægtshistorie, en vejledning. Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København 1973. 103 s., ill. Pris d. kr. 37: 95.

Varför släktforskar man? Är det av ren nyfikenhet — eller har vi behov av att söka ett inre sammanhang i livets mångfald? Intresset för släktforskning har i alla händelser ökat stadigt under senare år. Tidigare var det mest professionella släktforskare, som upprättade antavlor på beställning. Numera ser man många amatörer i landsarkivens forskarsalar. För nybörjaren finns det ett rikt utbud av kur-

ser i studieförbundens regi. Det har också kommit ut flera bra handböcker under senare år. Här i Sverige tänker vi väl närmast på Bengt Hildebrands Handbok i person- och släktforskning (1961) och Ella Heckschers Släktforskning. Kort handledning för amatörer (5 uppl. 1965). För danskt vidkommande är väl den mest kända handboken Albert Fabritius och Harald Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (1943 och 1963). Nu har också Hans H. Worsøe utkommit med en nyttig och aktuell vägledning för släktforskare, och denna bok riktar sig inte enbart till danskar utan kan nyttjas av skandinaver i gemen. Den informerar nämligen om släkthistorisk litteratur och arkivförhållanden i övriga Norden, ävensom i Tyskland.

I Worsøes bok redogöres för olika släkthistoriska system: antavlan, som går bakåt i tiden från en viss person, släkttavlan, som utreder en persons efterkommande och stamtavlan, som koncentrerar sig kring ättlingar på manssidan. Metodiken i samlingsarbetet diskuteras ingående. Det börjar ofta med sökande i familjens egen fond av traditioner och dokument. Det fortsätter i det lokala kyrkoarkivet och i regionens landsarkiv. Så småningom vågar släktforskaren ta steget fullt ut och besöka landets riksarkiv. Här som i all annan historisk forskning bör materialet granskas med källkritisk blick. Familjetraditioner har förvisso en tendens att göra personer och ting märkligare med tiden! Andra "fällor" att observera är äldre tiders dateringssätt och namnskick. Bar t. ex. en Søffrenn Smid på ett släktnamn eller var det bara en yrkesbeteckning? I en särskild ordlista klargöres "konstiga ord", som släktforskaren kan hitta i handlingarna. Även förkortningar borde varit med här. Det är mera sällan "Dr" i svenska längder betyder "doktor"! Boken innehåller också en rikhaltig litteraturförteckning och ett praktiskt stickordsregister. Slutomdömet om Worsøes vägledning blir ett erkännande av bokens kvalitet som en lättillgänglig och överskådlig introduktion till släktforskning på nordisk botten.

T. K-n

Gamle danske håndværk. Red: *George Nellemann og Jan Danielsen.* Politikens Forlag. Köbenhavn 1971. 360 s., ill.

Denna lilla utmärkta handbok för bl. a. etnologer belyser med text, foton och teckningar såväl redskap som teknik inom 42 hantverk före maskinåldern, dvs. i stort sett före 1900. Redaktionen med Knud Agergaard som tecknare har lyckats engagera fackfolk från främst ett stort antal museer runt om i Danmark. Dessa har sakligt och lättfattligt beskrivit arbetsmetoder och redskapens funktion, vilket åskådliggjorts med föredömliga teckningar. Folklivsforskare, konsthistoriker och hant-

verkare har arbetat sida vid sida. Därför blir verket något av en uppslagsbok för den studerande, som vill skaffa sig breda kunskaper inom gammalt hantverk. Med boken som hjälpreda kan studierna med fördel bedrivas på egen hand i museernas utställningar och magasin.

Till detta arbetes förträfflighet skall också räknas en värdefull introduktion av f. chefen för "Den gamle by" i Aarhus, bibliotekarien Helge Søgaard. Han skriver om skråväsendets historia, gillen och gilleslag med allt vad därtill hör av ceremonier och föremål. Boken, i lätthanterligt fickformat, avslutas med en värdefull bibliografi och ett stickordsregister, som gör den mycket användbar. Förvisso är det några år sen detta arbete utkom, men med hänsyn till dess användbarhet inom undervisningen i etnologi och hur föga känd handboken är, icke minst bland studerande i Sverige, syns det mig angeläget att informera om dess existens. En påbyggnad med övriga hantverksyrken från det förindustriella samhället är välkommen i en andra del.

B. A. P.

Gustaf Lindgren: Vanstadtorp. Minnen och hågkomster från en herrgård i Skåne när seklet var ungt. Färs härads hembygds och fornminnesförenings förlag. Östraby 1975. 104 s., ill.

En framstående affärsman som samtidigt med sin verksamhet i staden själv drev lantbruket på sin åtskilliga mil avlägsna herrgård är ett från 1700-talet välkänt produktionsmönster. Det hade ännu på 1900-talets början sin motsvarighet i Vanstadtorp, som var f. överintendenten fil. dr Gustaf Lindgrens sommarhem fram till hösten 1912. Han själv är född 1903, avbrottet var skarpt och definitivt och det är i och för sig högst märkligt, att en nioåring har bevarat så detaljrika minnesbilder. Som hjälpmedel har förf. visserligen haft en stor samling amatörfotografier, ett par små dagböcker som modern skrev samt gårdens Gästbok. Men framställningen visar därutöver ett särpräglat sakinne som förebådar den blivande museimannen.

Herrgårdsbyggnadens rumsindelning och möblering beskrives i detalj, det stora beståndet av uthusbyggnader likaså. Särskilda kapitel ägnas gårdsfolket liksom herrgårdens sällskapsliv. En social tidsbild får man från 1900-talets första år, då konsuln-godsägaren personligen var med att hindra F. W. Thorsson att agitera på godsets område. Ett par årtionden senare fann de båda antagonisterna varandra som bordsgrannar vid en officiell lunch, den förre agitatorn var då finansminister.

S. S.

POCKETSERIEN NORMUS

från

Nordiska museet

BAKOM POLISENS KULISSER

av Gustaf Adolf Blomberg

Pris 9: —

BYGD OCH YTTERVÄRLD

Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition

av Sigfrid Svensson

Pris 10: —

EN SÖDERGRABB VÄXER UPP

av Cyrus Wallén

Pris 11: 90

I SÅGVERKSRÖRELSENS TJÄNST

av Tage Hedborg

Pris 15: —

SVENSK FOLKBILDNING – SOM JAG UPPLEVT DEN

bl. a. grundskolans framväxt

av Carl Holm

Pris 12: 50

Priserna exkl. moms.

Genom bokhandeln eller direkt från Nordiska museet,
Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.

Folklivsforskning och kulturhistoria

i böcker från Institutet för folklivsforskning

Etnologiska handbokshäften

- Fredrik Barth*: Diffusjon — et tema i studiet av kulturella processer 3:—
- Ake Daun*: Etnologi — en kulturvetenskap ..... 3:—
- Ake Daun*: Det etnologiska studiet av kulturell variation ..... 3:—
- Alan Dundes*: Den devolutionistiska premissen i folkloristisk teori 3:—
- Göte Edström*: Bibliografisk hjälpredda i folklivsforskning 4: 50
- Sven B. Ek*: Högkonjunkturer, innovationer och den folkliga kulturen ..... 4:—
- Albert Eskeröd*: Övertro och häxprocesser ..... 3:—
- Per Gräslund*: Harstena och Kråkmarrö. En skiftad och en oskiftad skärgårdsby ..... 4:—
- Bengt Holbek*: Balladen och folket 4:—
- Bengt R. Jonsson*: Två vissamlingar från 1600-talet ..... 4:—
- Bengt af Klintberg*: Gasten i svensk folktradition ..... 4:—
- Anna-Maja Nylén*: Som man är klädd blir man hädd 5: 50
- Juha Pentikäinen*: Testfrågor, kontextfrågor och källkritiska frågor i intervjun ..... 3:—
- Juha Pentikäinen*: De döda utan status ..... 3:—
- Juha Pentikäinen*: Repertoaranalys 4:—
- Knut Weibust*: Landskap — redskap — manskap ..... 4:—

Ovanstående skrifter kan endast erhållas till dessa priser genom skriftlig beställning. Priser inkl. moms.

Böcker

- Ake Daun*: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring. Prisma ..... C:a pris 58:—
- Billy Ehn*: Sötebrödet. En etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt pappersbrukssamhälle. Tidens förlag ..... C:a pris 29:—
- Lars Levander*: Fattigt folk och tiggare. Gidlunds förlag ..... C:a pris 30:—
- Lars Levander*: Brottsling och bödel. Gidlunds förlag ..... C:a pris 47:—
- Lars Levander*: Landsväg, krog och marknad. Gidlunds förlag ..... C:a pris 47:—
- Claes Lundin och August Strindberg*: Gamla Stockholm. Med efterskrift av Mats Rehnberg. Gidlunds förlag C:a pris 61:—
- August Strindberg*: Svenska folket I—II. Med illustrationer av Carl Larsson m. fl. Gidlunds förlag ..... C:a pris 68:— per del

Dessa skrifter kan erhållas i bokhandeln. Bibliotek, institutioner, forskare och studerande kan erhålla 20 % rabatt vid skriftlig beställning från **Etnologiska studentbokförmedlingen, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm**. Därvid tillkommer emballage och exp.avgift 4:— samt porto- och postförskotts-kostnader.